

МАТЕРИЯЛИ
за
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ
книга IX.

ВЪ МАКЕДОНИЯ И ОДРИНСКО
СПОМЕНИ НА МИХАИЛЪ ГЕРДЖИКОВЪ

II.

ПЪРВИЯТЪ ЦЕНТРАЛЕНЪ КОМИТЕТЪ НА ВМРО.

СПОМЕНИ НА Д-РЪ ХРИСТО ТАТАРЧЕВЪ

Съобщава Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1928

СЪДЪРЖАНИЕ

Спомени на Михаилъ Герджиковъ.

Михаиль Герджиковъ (образъ).	11
Предговоръ	13
I. Биографични данни. — Герджиковъ става учител въ Македония; принуденъ да напустне учителството влиза въ четата на Чернопѣевъ. — Г. отива четнишки войвода. — Раздори между четитѣ. — Г. въ България. — Върналъ се въ Македония, Г. напразно търси да се добере до парични срѣдства въ полза на В. О. — Сражение съ турска потера	19
II. Г. се залавя съ агитационна работа. — Сражение съ турци при Сборско.—Среща съ върховистска чета. — Дѣлчевъ се оплаква отъ върховистите. — Г. прогонва тѣхната чета, предвождана отъ Халъ. — Съ ранениетѣ си другари Г. пристига въ Кюстендилъ. — Раздора между представителите на организацията. — Паритетъ отъ афера Мисъ Стонъ. — Г. въ Виена.	27
III. Г. Дѣлчевъ по обиколка въ Одринско. — Намѣса на върховистите. Първиятъ револ. Одрински конгресъ. — Конгресътъ разпредѣля Одринско на революц. райони. Герджиковъ, назначенъ за главенъ ревизоръ на революц. движение въ Одринско, агитира и организира поселата. — Настроението на българското население. — Остъръ конфликтъ съ единъ български чорбаджия. — Г. въ Одринъ.	34
IV. Състоянието на организацията въ Одринско. Липса на оржжие. — Г. въ София. — Терористична теория на Г.; — Съвещание по запитване отъ Ц. К. да има ли общо въстание. — Възприема се мнението за отдѣлни атентати. — Г. несполучливо се опитва съ атентатъ по жеглѣзницата при Черкезкъой—Сенеклий. — Мжително връщане на четата до с. Велика. — Г. тежко боленъ..	45
V. Решението за общо въстание не се отмѣнява. — Герджиковъ подготвя въоръжението. — Одрински конгресъ	

VII. Предприетите въстанически акции по цѣлата област сполучливо извършени. — Смъртъта на войводата Кондовъ. — Временно затишие. — Възвание къмъ гръцкото население въ Одринско. — Нерешителността на другаритѣ отъ главното боево тѣло да действуватъ. — Г. принуденъ самъ да решава и да се разпорежда. — Турска войска почва да действува нападателно. Паника между българското население, масово бѣгство къмъ българската граница. — Старанията на Г. да задържа турцитѣ, докато се изтеглятъ бѣжанцитѣ. — Бѣжанския лагерь при с. Аланкайрякъ. — Шанговъ пристига съ чета доброволци. — Печаленъ край на въстанието.

Етнографична карта на одринската революционна област.

Спомени на Д-ръ Христо Татарчевъ.

Предговоръ.	91
I. Биографични данни. — Хр. Татарчевъ въ Цариградъ следъ свършване науките си. — Т. назначенъ училищенъ лъкаръ въ Солунъ. — Българитѣ въ Солунъ раздѣлени на две партии. — Тежки спомени отъ детинството на Т. за турски и арнаутски зулуми. — Угнетеното, робско състояние на народа силно влияе на Т., върналь се надъханъ съ свободолюбиви идеи..	93
II. Обиколка по Македония. Всѫду борба срещу централистичните стремежи на екзархията. — Първото упознаване съ Дамянъ Груевъ. Еднаквостъ на възгледите относително нуждата да се работи за облекчение на народното тегло. — Въ среща на шестима души на 23 октомври 1893 г. се образува първата революционна група. Въ втора среща въ началото на 1904 год. по-определено се размѣнятъ мисли и се туря началото на вътрешната македонска революционна организация. — Първиятъ уставъ на В. О. — Избира се първиятъ Централенъ комитетъ на организацията. — Първите, по-светени отъ Груева членове на организацията.	99
III. Първиятъ революционенъ конгресъ на В. О. въ Ресенъ.— Вътрешенъ правилникъ на организацията. — Хр. Матовъ влиза членъ на В. О. — Михаилъ Сарафовъ идва за директоръ на Солунската гимназия. — Борбата между дветѣ течения се засилва. — Конфликтъ между Татарчева и директора М. Сарафовъ.— Поради интриги положението на Т. като лъкаръ и общественъ деецъ става мъжко.	104—107

КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЕ

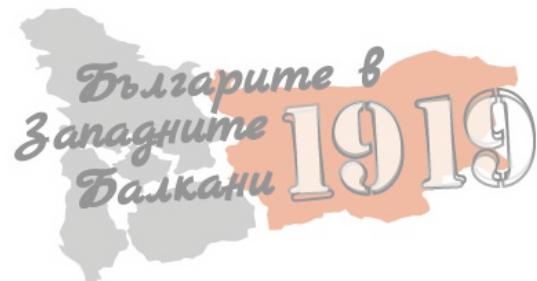
Съ тази книга се завършва обнародването на материалитѣ по македонското освободително движение, които бѣхъ записалъ по устни разкази на дейцитѣ, чиито спомени изпълватъ отпечатанитѣ деветъ книги. Тѣ ще се допълватъ и оправятъ съ нови спомени на живи още дейци, къмъ които Македонскиятъ наученъ институтъ вече отправи покана да запишатъ, каквото помнятъ отъ дейността си по македонския въпросъ. Така ще може да се освѣтли напълно въ подробности борбата за освобождението на Македония, която се почна следъ фаталния за българския народъ Берлински договоръ и на която краятъ още не се вижда.

Л. М.

СПОМЕНИ
на
МИХАИЛЪ ГЕРДЖИКОВЪ

Михаилъ Герджиковъ.

Българите в
Западните
Балкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ

Революционното движение въ Македония не можеше да не повлияе и върху по-събудените духове на българското население въ Тракия, отъ което значителна часть вече живѣше забѣгнало въ предѣлитѣ на освободена България и копнѣше да се завърне въ роднитѣ си мѣста при по-добри условия за сигурност на живота и имота. Въпрѣки силното желание на тракийци да се освободятъ отъ турското иго, у тѣхъ идеята за организирано въстаническо движение много по-бавно и изобщо слабо се е възприемала въ сравнение съ бързия и буйния ѝ растежъ въ Македония. Причината на туй разлиchie се крие не само въ сравнително по-благоприятнитѣ стопански условия на живота въ Тракия както и въ по-слабитѣ изгледи на успехъ въ борбата поради близостъта на Цариградъ, но и въ историческия опитъ на българското население на югъ отъ източния Балканъ до Одринско, преживѣло презъ XIX. в. нѣколко руско-турски войни, свършили съ катастрофално за българщината емигриране следъ отстѫпвашитѣ руски войски. Затова и българската тракийска интелигенция не съ такова единодушие и не тѣй беззаветно се предаде на служба на революционната идея, както това стана въ Македония. Слабитѣ опити на отдѣлни групи революционно настроени младежи не успѣваха да отидатъ подалече отъ изолирани, мѣстни бунтовнически действия безъ да се поставятъ основи на една общовъзприета революционна организация по подобие на македонската.

Между туй движението въ Македония назрѣваше да се превърне въ открыта революция та е трѣбвало ржководнитѣ дейци отъ дветѣ области да се замислятъ за обща, координирана дейностъ. Силната македонска революционна организация, разполагаща съ срѣдства и съ опитни ржководители, естествено се наложи и въ Тракия съ своитѣ закони и похвати въ борбата, — тя неосътно се преобрѣра въ „Македоно-одринска революционна организация“. Началата на тая намѣса на В. О. въ Одринско се отнасятъ къмъ 1899 година. Въ тайния конгресъ въ Солунъ къмъ 1. януарий 1903 година, въ който се взе сѫдбоносното решение за общо въстание, заседаватъ и делегати отъ Одринско. Последвалата подготвка за въстанието и въ Одринско пряко се ржководи отъ В. О., поради което революционната идея въ сравнително кѫсо време има тукъ голѣмъ успѣхъ, като обхвана голѣма часть отъ българското население въ областъта.

По-интензивната революционна дейностъ въ Одринско подъ ржководството на водители, пряко подчинени на В. О., захваща съ идването на Михаилъ Герджиковъ за главенъ одрински войвода, назначенъ отъ В. О. въ 1902 год. Преди това Герджиковъ, родомъ отъ Пловдивъ, интелигентенъ младежъ съ буенъ характеръ и твърде крайни убеждения, е действувалъ като четникъ и войвода въ Македония. Въ Одринско той подгатвя общото въстание въ 1903 год. и постига кратковременни, но твърде ефектни успѣхи. Понеже одринското въстание е прямо отражение на македонската освободителна борба и е органично свързано съ Илинденското въстание въ Македония, щѣха да бѫдатъ записанитѣ отъ мене материали незавършени, ако не се прибавѣха и спомѣни за съвременнитѣ революционни действия въ Одринско. Знайки, че Михаилъ Герджиковъ

най-добре би могълъ да ме освѣтли върху главните моменти на одринското въстание, стараехъ се да се срещна съ него съ тая цель, което и стана въ 1910 година. Въ редъ срещи, начевайки отъ 30 мартъ с. г. Герджиковъ накратко разказа своята дейност първомъ въ Македония и същне въ Одринско, както е изложено въ напечатаните тукъ негови спомени. Тъй не сѫ съвсемъ докрай завършени. Герджиковъ е живъ, сега негде въ чужбина, и ще може негли въ последствие да ги допълни.

Спомените на Герджикова касателно Одринско главно се отнасятъ къмъ времето, когато той е действувалъ тукъ. Ала, както се каза вече, и преди него въ Одринско сѫ се подвизавали други, мъстни революционери, за което въ спомените си Герджиковъ не разказва. Затова е уместно за освѣтление на читателя тукъ да припомня въ кратце за тоя началенъ периодъ на освободителното движение въ Одринско.

Презъ 1895/6 уч. година сѫ учителствували въ Лозенградъ Павелъ Генадиевъ и Костадинъ Благоевъ (род. отъ с. Ракита, Леринско). Следната година П. Генадиевъ е билъ премѣстенъ въ Мустафа-Паша, а вместо него презъ 1897/8 дошелъ за главенъ учитель въ Лозенградъ Л. Маджаровъ (род. отъ с. Негованъ, Солунско). Тези учители сѫ посѣли първите семена на революционерството въ Лозенградско, а най-голѣма заслуга за това са пада на Л. Маджаровъ, който въ две години е успѣлъ да образува въ лозенградската околия множество комитети, отъ частъ и по Бунархисарско и Малкотърновско. Отъ друга страна и тракийската емиграция въ България по примѣра на македонската се е организувала за да спомогне за освобождението на родния си край. Петъръ Драгулевъ, родомъ отъ Малко-Търново, заедно съ капитанъ Петко войвода и др. въ 1896 г. основава въ Варна емигрантско дружество „Странджа“.

Клонове отъ същото дружество се основаха и въ други градове, гдето е имало тракийски емигранти. На 19 февруари се събиратъ делегати на организацията „Странджа“ на пръвъ конгресъ въ Бургасъ и решаватъ да се образува тайна революционна група за да действува вътре, въ Одринско.

Презъ пролѣтъта на 1897 год. е била образувана първата въоръжена чета, която е навлѣзла да действува въ Странджа планина подъ войводството на Милчо Стамчевъ. Въ нея сѫ влизали Вангель Шунтовъ, като подвойвода, и бѫдещиятъ виденъ революционеръ по Странджа Ст. Петровъ (род. отъ М. Търново), като секретарь и касиеръ на четата. Първите агитаторски опити на четата сѫ излѣзли несполучливи и самъ Петровъ е попадналъ въ затворъ.

Следъ тоя опитъ се явява въ Одринско презъ същата година друга чета, изпратена отъ македонската В. О. съ съгласието на организацията „Странджа“, на чело съ капитанъ Стойчо Гаруфаловъ, родомъ отъ М. Търново. Като четници въ нея сѫ влизали капитанъ Митровъ, поручикъ Саракиновъ, Георги Ивановъ, — прославениятъ сетне лерински войвода подъ име Марко войвода, — Антонъ Бузуковъ и др. И тази чета наскоро се връща безъ да извърши сериозна работа. Неуспѣхътъ на първите две чети далъ поводъ В. О. да се заеме по-сериозно съ организирането на борбата въ Одринско, оставяйки на страна дружеството „Странджа“. Така се явяватъ въ 1899 год. първите „македено-одрински“ дружества на чело съ две видни личности — Георги Минковъ и Георги Кондоловъ. Първиятъ е застъпвалъ Одринско въ „Македено-одринския комитетъ“ въ София, а вториятъ е ръководилъ работите на „Македено-одринското дружество“ въ Бургасъ. Въ началото на 1900 год. Гоце Дѣлчевъ е престоялъ нѣкое време въ Бургасъ и

отъ тамъ е влѣзълъ по обиколка въ Одринско, придружаванъ отъ Л. Маджаровъ и Ст. Лазовъ. Организирането на борбата следъ това върви бавно. Георги Кондоловъ презъ туй време се отличава съ голѣма преданостъ къмъ освободителното дѣло и спечелва довѣрието на В. О., която му повѣрява да води агитационна „патриотическа“ чета въ Одринско. Гоце Дѣлчевъ въ качество на началникъ на бойните чети въ Македония и въ Одринско е далъ на Кондолова писменно пълномощно за вѫтрешността. Кондоловъ повель четата си на 30 май 1901 г. и действувалъ като войвода презъ нея година.

По великденските празници 1902 год. се е състоялъ въ Пловдивъ конгресъ за да изработи за Одринско обща директива и да тури край на раздорите при наличността на върховисти и централисти между македонски гѣ дейци, които сѫ се простирали и до Одринско. На този конгресъ присъствува и М. Герджиковъ, който скоро следъ това поема ржководството на въоръжените действия въ Одринско, както е изложено въ спомените му. Следъ конгреса Георги Кондоловъ на 24 май 1902 год. заминалъ съ втора чета въ Одринско, следъ което е навлѣзла и четата на Герджикова та по-нататъшните революционни акции въ Одринско се водятъ съ взаимно разбирателство и по общо дадени директиви (Вж. по- подробно за дейността на Кондоловъ въ книгата на Ив. Пандалеевъ Орманджиевъ, „Георги Кондоловъ и дейността му въ Страндженското въстание“ (съ 5 портрета), Бургасъ, 1927).

Л. М.

I

Биографични данни. — Герджиковъ става учител въ Македония; принуденъ да напустне учителството влиза въ четата на Чернопѣевъ. — Г. става четнишки войвода. — Раздори между четите. — Г. въ България. — Върналъ се въ Македония, Г. напраздно търси да се добере до парични срѣдства въ полза на В. О. — Сражение съ турска потера.

30. мартъ, 1910 год.

Роденъ съмъ на 26 януари 1877 г. въ Пловдивъ. Баща ми, Иванъ Павель Герджиковъ, е отъ Коприщица, а майка ми, Магдалина Иличъ, — отъ Батакъ. Баща ми следъ освобождението на България бѣше председателъ на върховното сѫдилище въ Пловдивъ, а следъ Съединението бѣше директоръ на банка. Той е свършилъ Болградската гимназия. Азъ получихъ първоначално образование въ Пловдивъ. Още отъ трето отдѣление минахъ въ французския пансионъ въ Пловдивъ и тамъ се учихъ до IV. класъ, а сетне — въ българската гимназия въ Пловдивъ и Сливенъ. Въ 1897 г. следвахъ VII-ия класъ въ пловдивската гимназия, но не го довършихъ. Презъ есента сѫщата година заминахъ за Швейцария и постъпихъ по правото въ Лозанския университетъ, само първото полугодие, а сетне още три полугодия — въ Женева. Отъ Швейцария се върнахъ на 1899 г. въ София, където стояхъ два месеца. Отъ тукъ заминахъ презъ есента въ Македония за учителъ въ битолската гимназия. Учители бѣха тамъ Дамянъ Груевъ, Василь Пасковъ, Петъръ Мартуловъ. До края на учебната го-

дина останахъ въ Битоля. Презъ ваканцията дойдохъ въ София. Въ туй време бъше станала аферата съ попъ Ставре, който бъше казалъ, че моралнитѣ убийци сѫ Груевъ и азъ. Дамета арестуваха, а азъ бѣхъ тукъ.

Презъ септемврий 1900 г. бѣхъ назначенъ учитель въ Струмица, но владиката Гервасий не се съгласи да ме приеме, защото бѣхъ въ края на учебната година отъ екзархията изключенъ като учитель. Организацията ме предлагаше за учитель; екзархията представи списъкъ на владиката за да се отърве, а Гервасий не се съгласи, види се, защото е узналъ, че съмъ членъ на организацията. Заминахъ въ Солунъ и замѣстихъ като секретарь на Централния комитетъ единъ членъ, не помня кого. Въ Ц. К. бѣха Д-ръ Хр. Татарчевъ, Хр. Матовъ и Пере п. Тошевъ.

Въ Солунъ стояхъ малко, едва единъ месецъ, защото усѣтиха, че съмъ Герджиковъ, а казвахъ се Лукановъ още въ Битоля. Азъ избѣгахъ. Къмъ края на октомврий 1900 г. отидохъ въ кукушката чета. Войводата на четата Чернопѣевъ бъше дошелъ въ Солунъ, гдето азъ се криехъ, да се цѣри отъ раната си. Д-ръ Татарчевъ го цѣрѣше та заедно съ Чернопѣевъ заминахме за четата му. Въ с. Грамадна (1 часъ до Кукушъ) се ставихме съ четата, — бѣха 7—9 души. Съ четата ходихъ до месецъ мартъ 1901 г. Чернопѣевъ водѣше организационната работа, а на мене дадоха агитационната. На втория месецъ се раздѣлихме съ Чернопѣевъ, раздѣлихме четата на две — по четирима души. Азъ взехъ полската чета, а той горската. Бѣхъ се поупражнилъ и въ организаторската работа. Петъръ Юруковъ, род. отъ Карлово, съ петокласно образование, бъше съ мене; вториятъ четникъ бъше Гоце Китинъ отъ Кукушъ, — той бъше нашиятъ чичероне, а третиятъ се казваше Тодоръ Сермелинчето — отъ с. Сермелинъ, гевгелийска кааза.

Той бъше свършилъ пети или шести класъ на солунската гимназия. Сетне стана районенъ началникъ въ Гевгелийско.

Къмъ мартъ 1901 г. получихъ писмо отъ Ц. К. да взема единъ другаръ отъ четата и да замина за Прилепско като районенъ началникъ. Туше Делиивановъ ми донесе писмото; той бъше околийски инспекторъ. Взехъ Юрукова съ себе си. Преди това се срещнахъ съ Чернопеевъ за да му предамъ дѣлата. Той ме съпроводи до с. Боялци. Тукъ получихъ второ известие отъ Ц. К., че гевгелийската чета била въ раздори, че Иванчо Карасулията разбойничествувалъ та трѣбвало да се отбия кѫде селата Конско и Сермелинъ (въ гевгелийска кааза, въ полите на планината Кожухъ). Тамъ, въ Конско бѣха двестѣ чети — на Карасулията и районната чета, която бъше подъ ржководството на Антонъ Кьосето. Въ неговата чета имаше интелигентни момчета като Никола Дечевъ, другаръ на Юрукова, и други отъ желѣзарското училище, които бъше организиралъ Гоце Дѣлчевъ. Моята задача бѣше да ги помири помежду имъ. Антонъ Кьосето имаше хайдушки замашки та интелигентни момчета като Никола Дечевъ не можеха да го търпятъ. Трѣбваше да замина отъ Гевгелийско презъ Тиквешко, Мориховско за Прилепско. Отивайки за Конско минахме Вардара и стигнахме въ гевгелийското село Муенъ, което бѣше гъркоманско. Аргиръ Манасиевъ, гевгелийски околийски ржководителъ и учителъ въ Гевгелий, бѣше ни упжтилъ къмъ това село за да се опитаме да го организираме, въ което и успѣхме. Четата влѣзе въкъре и ни приеха. Стояхме два дена. Учителътъ бѣше гъркъ, попътъ — тъй сѫщо гъркъ. Тѣ присъствуваха на заседанията и се съгласиха та влѣзе въ организацията и учителътъ. Манасиевъ тукъ имаше само две довѣрени лица.

Въ туй време Чернопѣевъ бѣше далъ сражение,— първото сражение при с. Боялци, което стресна турцитѣ, и тѣ пратиха потери. Въ следствие на това пѫтътъ ни бѣше заприщенъ отъ турски потери. Въпрѣки туй пакъ стигнахме въ Конско. Тукъ се срещнахъ съ дветѣ чети, първомъ съ едната и сетне съ другата. Отначало мислѣхъ, че ще се постигне споразумѣние между драгаритѣ отъ гевгелийската чета, като взехъ съ себе си нѣкои отъ по-буйнитѣ. Сѫщо мислѣхъ, че и Карасулията ще се смири, че се съгласи да работи. Преди да стигна азъ, имало селяни, дошли при Карасулията, на които е проповѣдвалъ, че съ турцитѣ трѣбва да се разправяме както можемъ, да ги убиваме, гдето можемъ. Единъ халваджия, арнаутинъ, стигналъ въ селото, и селянитѣ съгласно съ лекцията на Карасулията го убиватъ, убиватъ и магарето му, заравятъ труповетѣ, взематъ халвата и пр. Братътъ на халваджията дохожда въ Конско да дири брата си и тукъ се открива убийството, намиратъ труповетѣ. Арестуваха нѣкои отъ убийците селяни, и цѣла афера се подига. Азъ пристигнахъ, а на третия денъ се почватъ претърсванията по тая афера, която се разширява отъ Конско въ Сermелинъ и пр. Иванчо Карасулията бѣше въ неловко положение, понеже населението обвиняваше него, а и околийската чета го обвиняваше, че той така проповѣдва — да се постѣпва на разбойнически начала, а той обвиняваше тѣхъ, че не знаели какъ се работи, че той 15 години работилъ и нищо не станало. Убедихъ се, че нищо не може да се направи за помирение, и решихъ да надумамъ и Кьосето и Карасулията да отидатъ въ България. Ние се криехме около единъ месецъ — повече въ Кожухъ планина, гдето по върховетѣ имаше пещери, имаше още снѣгъ (въ мартъ месецъ). Съгласиха се да дойдатъ заедно съ четниците си въ София (до тогава не бѣха ид-

вали въ България) — Карасулията съ 10-тина души, Късето съ 12 души така че подъ мое ржководство бяхме до 25—26 души. По пътя срещнахме при с. Родна (Тиквешко) Кръстъ Българията, който се беше скаралъ съ четата си, та и него прибрахме. Азъ имъ давахъ надежди, че въ София организацията ще имъ даде добро оржжие (имаше само единъ съ манлихерова пушка), добри дрехи и пр. и че сега ще се върнемъ да работимъ. Употребихъ хитростъ за да освободя околията отъ тоя човѣкъ, Карасулията, който беше съ разбойнически инстинкти, а не можеше нищо съ сила да се направи противъ него.

Когато минахме презъ Струмишко, гдето аферата беше засегнала нѣкои учители, които сѫ били отъ Гевгелийско, къмъ насъ се присъединиха двама учители (Бардаровъ и още единъ). И тѣ заедно съ насъ тръгнаха за България. Азъ съобщихъ на Ц. К. причинитѣ, поради които така постъпихъ и защо отивамъ въ България, а не въ Прилепско.

Въ началото на априлъ 1901 г. стигнахме въ България, като минахме презъ Петричко и слѣзохме въ Кюстендилъ. Веднага телеграфирахъ на Дѣлчевъ въ София да дойде. Той дойде и одобри моята постъпка, че съмъ успѣлъ да доведа Карасулията. Дадохъ му сведения за гевгелийската афера. Предадохъ му и Карасулията, който съ своитѣ си другари дойде въ София. Имаше у него пари отъ разни обири. Туку що бѣ обралъ въ Гевгелийско отъ единъ турчинъ до 100 лири, та той и другаритѣ му го удариха на гуляй въ София. Той разбра, като падна подъ влиянието на наши врагове, че сме го изиграли, и стана орждие на генералъ Цончевъ.

Азъ останахъ въ България до края на май с. г. (1901). Въ туй време ние бяхме скарани съ сарафовци.

За Цончева още ни дума не ставаше. Чувствувахме голъма нужда отъ пари. Вжtre тъй също нѣмаше срѣдства. Ние съ Дѣлчева па отчасть и съ Гьорче Петровъ (той поне знаеше това, което кроехме) решихме, за да закрепимъ организацията, да прибѣгнемъ къмъ нѣкой обиръ.

Щомъ слѣзохме въ Кюстендилъ, Кръстьо Българията по настояването на Дѣлчева се върна обратно съ мисия да мине заедно съ Попето въ Гевгелийско та да потушатъ аферата. Попето тогава се готвѣше аслж да заминава вжtre, и отъ тамъ Кръстьо да мине за районенъ войвода въ Тиквешко, а Попето да слѣзе надолу низъ Кукушко. Азъ отидохъ въ Пловдивъ при своите и се върнахъ пакъ въ София, и тогава тукъ взехме да мислимъ за пари. Дѣлчевъ ми даде картъ-бланшъ, гдето по пжтя срещна възможностъ, безъ да излагамъ организацията, по който и да е начинъ да се докопамъ до пари. Даде ми най-добритъ момчета, между които бѣше Иванъ Варналията отъ Велесъ, мой най-добъръ другаръ тогава (Сега е живъ въ Велесъ, фурнаджия. Той има трикласно образование). И Петъръ Юруковъ пожела да дойде съ мене. Имаше още 2—3 души мѣстни хора отъ Малешевско и Радовишко, гдето мислѣхъ че ще направимъ нѣщо. Отъ малешевците бѣше тъй наречениятъ Петъръ Ужѣ, доста възрастенъ, 50 годишънъ, хитъръ малешевецъ, бившъ харамия, служвалъ на Дѣлчева по-преди, когато Дѣлчевъ бѣ уловилъ бегачето. Дѣлчевъ имаше голъмо довѣрие въ него. Азъ тръгнахъ на 3 юни 1901 г. презъ Кюстендилъ, бѣхме 7—8 души. Заминахме за Малешевско за да подгответимъ нѣкакъ си почва за прикриване, но не останахме въ Малешевско, а продължихме къмъ Струмишко, стигнахме до селото Невичани, ключътъ на канала на организацията за на долу; върховистите отъ тамъ нататъкъ

не можеха да напредватъ. Единъ много добъръ селянинъ, Бай Атанасъ Невичански, има заслуги, че не пропустна ни единъ върховистъ презъ своя пунктъ. Той имаше силно влияние надъ селяните; той ходеше самъ, беше човѣкъ уменъ, ловъкъ, хитъръ, но благороденъ, честенъ. Сега тръбва да е още живъ.

Сондирахъ мнението на Бай Атанаса, да ли може нѣщо да стане. Той ми даде съветъ да повторимъ опита да заграбимъ нѣкого отъ струмишките бегове. Съгласахъ се, понеже той ми обеща да ми даде храна и да ме прикрива въ околността. Азъ оставихъ четата въ гората. Имахме бомби и други работи. Азъ, Иванъ Варналиевъ и Бай Атанасъ Невичански слѣзохме въ полето за да си изберемъ място и где кого ще заловимъ и какъ. Слѣзохме въ селото Дабиле, два часа отъ Струмица. Тамъ се срещнахме съ Атанасъ Карамана, обикновенъ селянинъ, който минаваше за добъръ работникъ, по-бабаитъ, малко съ хайдушки нрави. Повѣрихме му плана. Срещнахме се съ още едного отъ районните ръководители отъ града, отъ които единъ беше кундураджия, ако се не лъжа. Решихме да заловимъ едного отъ турските бегове отъ града, когато заминава за чифлика си.

Излѣзохме, преобрѣчени въ селски дрехи, да направимъ огледъ на мястото. Опредѣлихме всичко и азъ се върнахъ въ планината да пригответъ всичко и да взема другаритъ та да слѣземъ на работа. Между туй тѣ намѣрили за добре да се разпилѣятъ, да отидатъ да навестятъ своите близки въ околността, безъ да е можелъ да ги спре Юруковъ, когото оставихъ за свой замѣстникъ. А Петъръ Ужѣ заедно съ тѣхъ съсетне задигналъ всички консерви и бомбитъ и всичко и забѣгналъ въ Малешевско. Заварихъ само Юрукова и още единъ другаръ. Варналиевъ беше съ мене. Само малешевците съ Ужѣ бѣха избѣгали. Тогава следъ тая измѣна на

другаритѣ не можехъ вече въ тази мѣстностъ да оперирамъ и изоставихъ този планъ. Понеже Дѣлчевъ ми бѣше далъ широко пълномощно, помислихъ, че въ Гевгелийско може да се извѣрши нѣщо. Знаехъ, че ще намѣря тамъ Кръстъ Българията и Попето. Съобщихъ имъ писмата на Дѣлчевъ и размислихме заедно, — тритѣ чети да извѣршимъ нѣкаква акция отъ тоя родъ та сете една чета да води преговоритѣ за откупа и пр., а другите две да си гледатъ работата. Съгласихме се и тръгнахме за Тиквешко да задигнемъ нѣкой бегъ. Тръгнахме за тамъ, но въ туй време въ тиквешката кааза поради старитѣ раздори между Българията и четниците му и поради недѣлговременната дейностъ на организацията въ тоя край не всички хора знаеха за организацията и не всички симпатизираха, защото до тогава четниците не сѫ обрѣщали главно внимание върху моралната страна на постѣжките си. Затова селяните, които въ Тиквешко сѫ бедни и се хранятъ съ качамакъ, твърде често неохотно ни приемаха. Това трая около единъ месецъ. Най-сетне насъ ни откриха кѫде селото Праведникъ. Яви се една потера, водена отъ Селимъ Чаушъ. Потераджията, тамкашенъ турчинъ, действуваше съ башбозукъ. Край рѣката Цѣрна при с. Праведникъ ни откриха денемъ, когато ние лежахме на почивка, и ни нападнаха. Следъ една малка престрѣлка турцитѣ отстїпиха, макаръ че бѣха около 200 души, защото имаше много малко аскеръ между тѣхъ. Нашите позиции бѣха много добри и затова турцитѣ кѫде 5—6 часа следъ пладне се оттелглиха. Щомъ се смрачи, ние се измѣкнахме. Следъ нѣколко такива малки срещи съ турцитѣ видѣхме, че въ този край не ще можемъ да действуваме. Въ туй време Кирилъ Пърличевъ, ржководителъ на района въ Воденъ, ми писа, като узналъ, че съмъ азъ съ четата, или самъ да дойда или да пратя нѣ-

кого отъ другаритѣ съ единъ-двама да организиратъ района.

II

Г. се залавя съ агитационна работа. — Сражение съ турци при Сборско. — Среща съ върховистка чета. — Дълчевъ се оплаква отъ върховистите. — Г. прогонва тъхната чета, предвождана отъ Хальо. — Съ ранените си другари Г. пристига въ Кюстендилъ. — Раздори между представители на организацията. — Паритѣ отъ аферата Мисъ Стонъ. — Г. въ Виена.

Азъ почнахъ да се убеждавамъ, че тази наша работа, — да ходимъ да търсимъ пари, е губене време и сили и че, ако имаме добра организация, паритѣ ще дойдатъ сами по себе си, а безъ организация и съ пари нищо не може да се направи. Затова предложихъ на другаритѣ — на Полето, Българията и на Манасия, който бъше избѣгалъ отъ Гевгели поради аферата, да си разпредѣлимъ работата за Организиране районитѣ и да зарѣжемъ търсенето пари. Решихме тик-вешкия районъ да вземе Българията, който го познаваше и бѣше действувалъ въ него. Той не бѣше кривъ за раздоритѣ, а другаритѣ му. Населението имаше довѣрие въ него та мислѣхме, че Българията най-добре ще успѣе въ тоя районъ. Воденския районъ решихме да се повѣри на Мих. Полето, който минаваше между насъ за най-тактиченъ организаторъ. А до тогава презъ Воденъ не бѣ минавала чета. Гевгелийскиятъ районъ остана на Аргиръ Манасиевъ, който бѣше познатъ тамъ като бившъ ржководителъ и още повече като учителъ, а тогава учителитѣ въ четитѣ бѣха малцина та имаше и авторитетъ. Азъ мислѣхъ да замина за Прилепско и отъ тамъ за Битолско. Докато бѣхъ въ София, писаха ми другари да дойда въ Битолско, гдето у другаритѣ бѣхъ оставилъ добри спомени. Тѣзи съвещания станаха въ Сборско,

въ южните склонове на планината Кожухъ, безъ да питаме Ц. К.

Пръвъ замина Българията, седне Аргиръ, а азъ съ Попето останахъ въ Сборско. Попето ме бѣше помолилъ да му покажа нѣколко пробни урока по агитация предъ селяните. Той се чувствуваше слабъ откъмъ тая страна, не бѣше интелигентенъ.

Въ Тиквешко се случи единъ пътъ, че вече трети денъ нищо не бѣхме яли и бѣхме много изнурени. Хванахме единъ овчаринъ и го пратихме за хлѣбъ; всички бѣхме изпаднали. Едни спѣха, а Попето се кърпѣше. Азъ седнахъ до него и бѣхъ взелъ малко отчаяна поза. Той никого не оставяше да се отчайва, той пѣше пѣсни, катерѣше се по дърветата, правѣше шаги, разсмиваше ни, изобщо не даваше да се отчайваме. Азъ бѣхъ се умислилъ. Той ме погледна и ме попита: „А бе, адашъ, какво си се умислилъ?“ Азъ му се оплахахъ, че измежду тоя народъ, за който сме решили да дадемъ и живота си, има и такива, които сѫ готови да ни предадатъ и пр. Попето отговори: „Знаешъ ли, азъ не съмъ тръгналъ за тия хора, що ни предаватъ, а за тия хора въ народа, които чувствуватъ и мислятъ като нась. И ако да бѣхме срещнали ние тѣзи хора, сигурно тѣ щѣха да ни дадатъ хлѣбъ“. Този отговоръ ми направи впечатление и азъ се убедихъ, че Попето съзнателно се бѣше предалъ на революционна работа, а не както нѣкои други войводи, които, тѣй да се каже, по инерция бѣха потеглили по общото течение.

Попето е билъ кавалеристъ, знаеше да стреля съ лѣвата рѣка, седне е билъ стражаръ въ София, въ Стамболово време, пращали го да слуша въ клуба на социалистите и той тамъ намѣрилъ, че тѣзи хора не говорятъ глупости.

Въ туй време, когато ние сме заседавали въ Сборско, нѣкои отъ гъркоманитѣ въ селото ни подушили и ни предали. Една сутринь, току що сме се събудили, веднага алармъ, селянкитѣ се разтичали, — селото заградено отъ войска и праватъ обиски. Азъ бѣхъ съ Юруковъ, Попето и Тодоръ Тетовчето. Щомъ разбрахме, излѣзохме вънъ отъ селото и поехме къмъ планината. Турцитѣ стреляха, но не ни улучиха. Ние заехме позиция и до вечеръта се сражавахме. Падна убитъ Тодоръ Тетовчето, прости четникъ, съ тригласно образование; Юрукова го раниха въ рамото, Попето слабо го раниха въ шията. Имаше убити и отъ турцитѣ, които налихаха отъ близу; тѣ дадоха повече жертви. Ние бѣхме само десетина души.

Вечеръта се оттеглихме и отидохме въ селото Тушино (между Конско и Сборско), измѣнихме маршрута си. Мъртвия оставихме като му взехме пушката и часовника, а револвера забравихме. Чухме следъ малко до шестъ гърмежа, — види се съ неговия револверъ изпразнили въ трупа му. Юруковъ бѣше раненъ въ ржката та можеше да върви.

Ранено бѣше още едно момче въ ржката, но не му помня името. Въ Тушино известиха, щомъ стигнахме, че иде турска войска та трѣбаше да заловимъ на горе планината и се озовахме надъ с. Сермелинъ въ Гевгелийско — едвамъ втория денъ. Съобщиха ни, че идатъ „преноски“ (оржжие) за района и че трѣбва да идемъ къмъ Вардара за да поемемъ оржжието за района. Същиятъ куриеръ ни съобщи, че Дѣлчевъ минава за Турция по направление къмъ Битолско. Ние тогава решихме съ Аргира Манасиевъ — пакъ бѣхме се събрали тримата — всѣки да си замине въ своя районъ, а азъ да отида въ Струмишко та да пресрещна Дѣлчева и отъ тамъ заедно съ него да отида въ Битолско. Ранениятѣ трѣб-

ваше да предамъ по канала за България. Стигнахъ азъ въ с. Василево (единъ часъ отъ Струмица). Бъхъ пратилъ куриеръ да питамъ въ Струмица, где е точно Дѣлчевъ. Това ставаше презъ септемврий 1901. г. Въ туй време получихъ отъ Атанасъ Невичански едно писъмце, което той бѣ изпратилъ по двама селяни съ поржка да го предадатъ на първата чета, която срещнатъ. Въ писмото се казваше, че една чета отъ 30 души, облечени много добре, въоружени съ манлихери, се явила въ неговата околнност и поискала да я пропустне по канала и да я снабди съ хлѣбъ. Атанасъ питаше, тая чета организация ли е. Тогава бѣ станалъ конгресътъ въ София, който бѣ избралъ Стояна Михайловски за председателъ. Ние за „върховизъмъ“ още нѣмахме понятие. Разпитахъ селянитѣ, които бѣха видѣли тая чета, какви сѫ тѣ. Отговориха ми, че хората сѫ неизвестни, облечени добре, съ медали на грждитѣ си, нѣкои съ калпаци и пр. Войводата билъ се казвалъ Халю. Азъ бѣхъ чувалъ за Халю, но не вѣрвяхъ, че той ще бѫде войвода. Атанасъ пишеше, че той я спрѣлъ четата подъ предлогъ, че куриеритѣ сѫ далечъ и пр. та да чакатъ, и казваше, че той може тая чета да я спре още четири дена, а ако не трѣбва да се пропустне, той има срѣдства да я отблѣсне, а азъ да му дамъ подкрепа. Азъ съобразихъ по богатото въоружение „все манлихери“ и пр., разбрахъ, че това не сѫ наши хора. Намѣрихъ за по-умѣстно да пиша Дѣлчеву, за когото бѣхъ узналъ, че е наблизу, въ Радовишко, да ми каже мнението си па и да се срещнемъ. Пратихъ писмото презъ ржководителното тѣло въ Струмица. Въ туй време Дѣлчевъ билъ изпратилъ своите другари въ Градско край Вардара напредъ, а той самъ останалъ за два дена по агитация. Тоя денъ, когато азъ писахъ Дѣлчеву, другаритѣ му въ Градско били открити и повечето отъ тѣхъ избити

(20 до 30 души) — малцина се спасили. Когато Дълчевъ получилъ моето писмо, . едновременно получилъ и известие за катастрофата съ другаритѣ му. Дълчевъ ми бѣше написалъ подъ впечатление едно много нервно писмо, въ което ме посвещава и въ грознитѣ работи въ България. Оплаква се отъ Сарафова, Цончева и пр. и сключва, че трѣбва да се надѣваме само на своите сили и да се опълчимъ противъ всѣко външно влияние и пр. Съжалява, че не може да се срещне съ мене, защото непремѣнно трѣбва да иде да се срещне съ остатъка отъ разбититѣ си другари. На предложението ми да отида съ него отговори ми, че понеже тая чета, що се бѣ появила при Невичане, е цончевистска, азъ трѣбвало да се оставя отъ пѫтуване въ Прилепско и Битолско, а да употребѣ всички сили да изгоня тая чета отъ организационната територия. Същевременно Дълчевъ ми съобщи, че е чулъ, че една жена въ Сѣрско е била заловена отъ нашите та Дълчевъ препоръчваше да гледаме да вземемъ повече пари, защото имаме нужда и пр., но да се предпазваме и пр. Азъ, като получихъ това писмо, отказахъ се отъ желанието си да се срещна съ него и да ида въ Битолско, а рѣшихъ да тръгна за Невичане да преследвамъ четата на Халя. Преди да тръгна писахъ едно писмо на бай Атанаса да събере милицията тамо и да може да задържи четата на Халя, докато пристигна и азъ, но по никой начинъ да не имъ дава пѫтъ на долу. Ако искатъ хлѣбъ, нека ги залъже съ хлѣбъ. Въ четата на Халя бились и Ив. Карасулията, селянитѣ го били познали. Отъ всичкитѣ приготовления, които Атанасъ Невичански направи — събирането на милицията, Халю забележилъ, че тукъ става нѣщо, изобщо разбрали, че нѣкакъвъ капанъ се готови. Затова следващата вечеръ се върналъ назадъ къмъ Малешевско, гдето се присъединилъ къмъ тѣхъ и Петре Ужѣ. Раз-

брахъ сетне, че Петре Ужè, 40—45 годишенъ харамия, тогава избѣгалъ отъ мене, защото Дѣлчевъ повѣрилъ четата не нему, а на мене, младо даскалче (На учителиятъ и на интелигентнитъ презрително казваха „гонгули“).

Азъ решихъ да преследвамъ върховистската чета, като взехъ само Бай Атанаса съ 6—7 души, съ своите 10-тина души и двамата ранени. За да можемъ да нарекаме върховистите да избѣгатъ, прибѣгнахъ къмъ една хитростъ, — пратихъ селяни да пустнатъ слухъ, че се съставила голѣма чета отъ мене и Дѣлчева сетне и отъ чета на Бай Атанаса съ милиция та сме тръгнали по диритъ имъ. Това помогна. Тѣ толкова много се изплашили, че когато минавали планината Голакъ, помислили, че ние сме поставили засади, и почнали да гърмятъ. Турската войска дочула гърмежи, задига се, а тѣ, като я съглеждатъ, още повече се уплашватъ и още сѫщата вечерь минали въ България, а ние на другата вечерь съ Бай Атанаса стигнахме до границата. Бай Атанасъ се върна обратно. Той не искаше да влеза въ България за да не се развратята момчетата.

Азъ съ раненитъ другари и съ Ив. Варналиевъ дойдохъ въ Кюстендилъ. Тукъ се срѣщахъ по улиците съ хора отъ четата на Халя. Тогава Кеповъ издаваше вестникъ въ Кюстендилъ, та ми разправи нѣкои работи, а и азъ въ София написахъ нѣщо въ неговия вестникъ (статията бѣ озаглавена: „Fiat Lux“). Тогава цончевистите отричаха още, че пращатъ чети. Раненитъ настанихъ въ болницата въ Кюстендилъ, а азъ се върнахъ въ София. Бѣше вече октомврий месецъ.

Тукъ въ София въ туй време и ние си имахме своите нещаствия. Представители на организацията бѣха Гьорче, Д. Стефановъ и Туше Делиивановъ. Гьорча обвиняваха въ шмекерство, Стефановъ — въ мекуша-

вость и непознаване работата. Гъорче се бѣше скаралъ съ Стефанова и Делииванова. Нашите момчета нѣмаха пари за храна, а Сарафовъ бѣше отворилъ кредитъ на тия, които се присъединяваха къмъ него; тѣ разполагаха богато, гуляеха, и това всѣваше голѣма деморализация. Тогава добре разбрахъ това, което Дѣлчевъ ми разправяше въ писмото.

31 мартъ.

Поради раздоритѣ между представителите на организацията останахъ тукъ да се занимавамъ съ тѣхъ. Па остана азъ да се занимавамъ и съ Мисъ-Стоновата работа, както Дѣлчевъ ми бѣше поръчалъ, а нѣмаше и кой да води преговоритѣ за откупа. Гъорче бѣше въ Търново, а Стефановъ заяви, че не желае да се занимава съ тая „нечиста“ работа. Ходихъ нарочно въ Търново да ги сдобря, но напразно. Гъорче одобряваше Мисъ-Стоновата работа, само препоръчваше предпазливостъ и желаеше да се остави подъ негово ржководство тая работа, но другаритѣ, Сандански и пр., повече довѣряваха тогава съкашъ на Стефанова, а не на Гъорче. Стефановъ се боеше да вземе отговорностъ по тая работа. Съ тая работа ми отиде зимата. Ходихъ въ Кюстендилъ та обиколихъ складовете съ оръжие по границата, защото имаше опасностъ отъ върховистите, къмъ които се бѣха присъединили и нѣкои наши хора, които знаеха, где сѫ складовете.

Между туй паритѣ отъ Мисъ Стонъ бѣха взети, но докато не дойде Дѣлчевъ, не се дадоха на организацията да разполага съ тѣхъ. Дѣлчевъ дойде въ началото на пролѣтта и тогава въ редъ събрания на поглавните дѣйци и представителите се разпредѣлиха паритѣ. Щомъ Дѣлчевъ одобри станалото, Стефановъ се солидаризира и прие да харчи отъ тия пари. Презъ сѫ

щата пролѣтъ преди Великденъ заминахъ за Виена. Дѣлчевъ бѣ пратилъ Ляпова да купи гилзи за патрони и олово. Но Ляповъ вмѣсто да върши работа бездействувалъ и азъ трѣбваше да отида да видя, чо върши. Намѣрихъ го тамъ. Той както обикновено ми се извиняваше, че всевъзможни шписони, срѣбъски и руски и пр. го следѣли и му бѣркали въ работата. Азъ донесохъ гилзитѣ въ София — и тогава експедирахме нѣкои чети за Македония. Настигпи Великденъ.

III

Г. Дѣлчевъ по обиколка въ Одринско. — Намѣса на върховистите. — Първиятъ револ. Одрински конгресъ. — Конгресътъ разпределѧ Одринско на революц. райони. Герджиковъ, назначенъ за главенъ ревизоръ по революц. движение въ Одринско, агитира и организира по селата. — Настроението на бѣлгарското население. Остъръ конфликтъ съ единъ бѣлгарски чорбаджия. — Г. въ Одринъ.

Тогава стана конгресъ — първиятъ „конгресъ на Одринския вилаетъ“ въ Пловдивъ, въ нашата кѫща.

Революционното движение въ Одринско въ тая форма, въ която се прояви въ Македония, датира отъ по-късно, отъ около 1899 година. Тогава именно Дѣлчевъ, Лазаръ Маджаровъ и Стоянъ Лазовъ (Димитровъ) предприеха една обиколка по Лозенградско. Преди това Дѣлчевъ заедно съ Антонъ Бозуковъ бѣха ходили съ чета въ Македония, специално съ мисия да търсятъ пари. На Боздагъ Бозуковъ се скаралъ съ Дѣлчева — и се раздѣлили, та Дѣлчевъ, като се върна безъ да извѣрши нѣщо, замина въ Одринъ и Лозенградско. Въ тая обиколка, която е траяла кратко време, единъ месецъ, Дѣлчевъ набѣрзо е изходилъ Лозенградския санджакъ. По селата ходили сѫ преоблечени като селяни, само съ револвери, да агитиратъ. Тамъ изобщо

агитацията се е водила до 1902 год. отъ отдѣлни лица, преобрѣчени като тамкашни жители, а не отъ чети, както въ Македония. Тъй сж пѫтували и Дѣлчевъ и двамата му другари. Съ Лазовъ Дѣлчевъ се скаралъ въ Бунархисаръ, а причината е билъ Лазовъ, койго си е позволявалъ да нагрубява Дѣлчева, наричалъ го е предъ населението глупакъ и пр. Лазовъ е одринчанинъ отъ Лозенградъ. Натяквалъ е на Дѣлчева, че тѣ могатъ и сами да вършатъ работа безъ македонци и пр. Дѣлчевъ при все това успѣлъ да натъкни нѣкои агитатори по отдѣлните каази, но се върна разочаруванъ. Между тия агитатори се появили раздори, — единъ не пропускалъ въ своя районъ по канала другого и пр.

Въ това критично положение бѣше Одринско до 1902 год.

Между туй Ахърчелебийскиятъ край бѣше поставенъ на особено изпитание. Тогава въпросътъ, кой да управлява като се слѣятъ комитетитѣ, да ли отъ София — върховисти, или отъ Солунъ, по предложение на Гьорчо се решилъ да се направи опитъ, да се остави единъ районъ на разположението на софийския върховенъ комитетъ, за да се види, какъ ще го управляватъ. Оставили за тоя опитъ Ахърчелебийско. Тамъ Сарафовъ проводи за ржководителъ своя роднина Вълчо Сарафовъ, който наскоро, следъ 2—3 месеца биде убитъ отъ своите другари, тамъ на границата. Той е пращаъл парите, които е събиравъл отъ вжтре, въ София на Сарофия комитетъ, а мнозина не сж знаели, че това е уговорено между двата комитета, смѣтали сж го може би туй за кражба и го убиватъ.

На негово място биде назначенъ Вълчо Антоновъ отъ Стара-Загора (социалъ - демократъ, интелигентенъ момъкъ, младъ, 23—4 годишенъ човѣкъ). Той пое работата въ Ахърчелебийско по заповѣдъ на Саркова.

Той бъше членъ отъ женевската група, която си имаше групички въ България — една и въ Ст. Загора. Въ началото той бъде помислилъ, че тръбва, за да се въведе редъ въ работата, да се постегнатъ работници та много скоро и неоправдано прибъгналъ къмъ тероръ. Павелъ Генадиевъ бъше представител на Сарафовия комитетъ въ Ахърчелебийско и Рупчоско. Генадиевъ действуваше въ Пловдивъ. Вълчо Антоновъ се сношаваше съ Генадиева. Шапардановъ бъше учител въ Скеча. Той и още двама негови другари, като ръководители въ района си, също искали сами да занесатъ парите въ София на представителите на вътрешната организация, а ако тъй имъ кажатъ да ги дадатъ въ върховния комитетъ, щъбли да ги дадатъ, иначъ смѣтали съ парите сами да си набавятъ оржжие. Не довѣряваха на Антонова. Тъй дойдоха въ София и предадоха парите на представителството на вътрешната организация. Ала В. Антоновъ и върховниятъ комитетъ се бѣха обидили отъ това и смѣтали тази постъпка за актъ на неподчинение и предателство. Поради туй въ съгласие съ В. К. (?) Вълчо Антоновъ съ своя четникъ Дѣдо Петъръ, прочутъ неговъ терористъ, отива въ Скеча, извикватъ Шапарданова (учител) и другарите му (търговци) съ измама въ гората и ги убиватъ, ужъ по присъда.

При това положение въ Одринско се налагаше да се свика едно събрание за да се обмисли, какви мѣрки да се взематъ за да се заякчи организацията въ Одринско. Това събрание, наречено конгресъ, стана въ Пловдивъ. Главната инициатива за конгреса е излѣзла отъ Ц. К., отъ Дѣлчева, понеже само съ Дѣлчева одринчани се сношаваха. Двамата представители на Ц. К., Стефановъ и Т. Делиивановъ, дойдоха да заседаватъ по право. Като делегати на Ц. К. бѣхме азъ и Дѣлчевъ. Като

дейци агитатори отъ Одринско бъха въ конгреса: Георги Кондололовъ (войвода, родомъ отъ с. Велика, Малкотърновско, дърводѣлецъ въ Бургасъ, 50 год. човѣкъ; той ходѣше съ малки чети по Одринско, бѣ убитъ после по време на въстанието); Караманджуковъ като агитаторъ въ Одринско; Тодоръ Шишмановъ (който после се предаде и стана секретарь на Хилми паша); Нунковъ (отъ Ст. Загора, убитъ съсетне въ Кумановско). Имаше въ тоя конгресъ всичко около 15 души. Бѣхме поканили да дойде и Вълчо Антоновъ, като ржководителъ въ Ахърчелебийско, но той не дойде като се извиняваше, че билъ раненъ (той бѣше леко раненъ въ ржката). Присъствуваше и Л. Маджаровъ (родомъ отъ Солунъ, синъ на архиерейския намѣстникъ Маджаровъ въ Солунъ).

Въ този конгресъ се занимавахме повече съ раздорите та дойде до спречкване и дори до вадене на ками. Занимавахме се съ положението въ организационно отношение въ Одринско. Занимахме се също и съ въпроса за въоружението. Азъ държахъ рефератъ върху начина, какъ трѣбва да се води агитацията; Дѣлчевъ, — какъ да се организира Одринско. Само тѣзи два рефера се държаха. Разпредѣли се Одринско на отдѣлни райони и се назначиха отдѣлни районни агитатори. Районите бѣха: Малко-търновски, Бунархисарски, Лозенградски, Чокенски (Одринска кааза), Мустафапашенски, Ахърчелебийски, Дацеагачки, Скечански, Узунюприйски. Нѣкои отъ старите мѣстни ржководители се утвърдиха, други се избраха нови. Мѣстните ржководители поискаха, щото Ц. К. да делегира единъ главенъ инспекторъ на цѣлата одринска организация. Това имъ се обеща. Всички се разотидоха като се обеща помощь въ хора отъ Ц. К., а за оржжие Одринско ще събира пари, ще внася въ Ц. К., а Ц. К. ще се грижи да набавя срѣдства, главно оржжие.

Тогава се забележи единъ духъ на сепаратизъмъ у одринчани, които обвиняваха Ц. К., че много малко се грижелъ за Одринско, а всичкото си внимание обръщалъ на Македония. Обвиняваха и окръжните ржководители въ Одринъ като хора безъ инициатива, които не се мърдатъ отъ града да пообиколятъ районите. Подиръ единъ месецъ получихъ отъ Ц. К. известие, съ което ми се съобщаваше, щото азъ, въ качество на членъ отъ подвижния Ц. К. (Дълчевъ азъ и още единъ-двама), да замина за Одринския вилаетъ и тамъ да се движа, да върша ревизорска работа. Дадоха ми право на инициатива и да върша всичко съобразно съ условията.

Азъ заминахъ въ 1902 год. презъ месецъ юни—юлий. Влъзохъ първо въ Малкотърновската околия съ чета отъ десетина души. Тая чета се формира въ Бургасъ отъ тамошни хора, малкотърновчани и лозенградчани, хора, които сѫ били вече вънтуре. Взехъ съ себе си единъ свой другаръ отъ детинство, пловдивчанина Димитъръ Общински, студентъ по правото въ Лозана, а другитъ бѣха все одринчани. Съ нась бѣше Кондоловъ, който ни упътваше. Той събираще четата, азъ ги само преглеждахъ. Той си имаше свои другари. И Караманджуковъ бѣше съ мене. Движехме се по селата, разбира се, нощно време, по гъстите букови гори на Странджа. Първото село, въ което влъзохме, веднага до границата, като се мине Аланкайрякъ, бѣше Заберново. До тогава агитацията се е водила на по-други начала: агитаторите посещавали само нѣколцина селяни тайно и съ туй се задоволявали. Азъ приложихъ начина, който се употребява въ Македония: събирахъ почти всички селяни, мжже, обикновено въ черква, и имъ проповѣдвахъ. Азъ имъ говорѣхъ главно да съзнаятъ своето мизерно економическо положение; казвахъ имъ, че това положение зависи главно отъ лошия турски политически ре-

жимъ, че ние не бихме имали нищо противъ да бждемъ въ Турция, но да ни се гарантира единъ сносенъ животъ и пр. Азъ самъ имъ задавахъ въпроси: тъй ли трѣбва да остане туй положение, а тѣ сами отговаряха, че то е нетърпимо и че би трѣбвало да се подобри. На въпроса, може ли да се постигне това по миренъ начинъ, тѣ отговаряха сами, че това не може да стане безъвъстание. И наистина положението имъ бѣше несносно, понеже лихваритѣ и чорбаджиитѣ въ града ги държатъ въ свое подчинение. Въ Малко-Гърново и пр. не става пазаръ, защото това не е въ интереса на чорбаджиитѣ, отъ които селяните сѫ взимали стоката срещу лихвитѣ и дълга, които иматъ да взиматъ отъ тѣхъ. Самата властъ е била въ близки отношения съ чорбаджиитѣ и ги е покровителствуvala.

Направи ми впечатление, че селяните сѫ повече сѫ отчаяни поради своето економическо положение отъ чорбаджиитѣ нежели отъ турцитѣ, а ние имъ доказахме, че турскиятъ режимъ е главниятъ крепителъ на това положение. Въ този духъ се агитираше. Обясняваше имъ се, какъ се подготвлява борбата въ Македония, и съ това имъ се даваше само тази надежда, че въ борбата ще бждатъ подкрепени отъ македонците, ще бжде обща борба. За България не се говорѣше, нито се даваше надежда, че България ще подкрепи борбата. Дори и азъ не се казвахъ, че съмъ отъ България, а минавахъ като одринчанинъ. Куриеритѣ, които тайно отиваха по организационни работи въ България, виждаха, какъ тукъ властъта преследва (имаше случаи, когато тѣ сѫ били арестувани въ България) и това ги огорчаваше, тѣ псуваха дори България, че така враждебно се отнася, когато споредъ тѣхните понятия тя би трѣбвало тъкмо обратно — да помага. Резултатъ на проповѣдъта бѣше, че въ всѣко село се основаваше

мъстно ржководително тѣло: мъстенъ ржководитель, неговъ помощникъ, десетарь, касиеръ. Опредѣляха се членски вноски. Вкупомъ се закlevаха предъ нась. Водѣхме се по сѫщия организационенъ уставъ, който бѣше въ сила въ Македония и отъ които се оставяха екземпляри. Всичко се водѣше на централистични начала: частъ отъ паритѣ се внасяше въ оклийската каса, а отъ тамъ въ окръжната и най-сетне въ централната каса. И женитѣ тукъ-таме се посвещаваха. Агитацията намѣри добра почва и бързо напредваше. Обиколихме почти всички села въ Малко-Търновско. И въ другите райони по сѫщия начинъ районните началници съ четици си водѣха агитацията. Следъ като обиколихъ Малкотърновско, поискахъ да влѣза въ самия градъ. Забележихъ, че населението повече се страхува отъ чорбаджии; все ме питаха селяните: „Аджаба само ние ли сме въ тая работа, чорбаджии нѣма ли да влѣзатъ?“ Отговаряхъ имъ, че ние можемъ да минемъ и безъ тѣхъ, но на всѣки случай, ако не щатъ, ще ги накараме да мълчатъ и да не прѣчатъ. По-рано, докато мъстните агитатори лабаво сѫ водили агитацията, градските чорбаджии сѫ гледали на тая агитация като на несериозно нѣщо и даже сѫ викали при себе си тия агитатори, гощавали ги и пр. Когато видѣха обаче, че азъ захванахъ сериозно, чорбаджии се стреснаха и почнаха да увещаватъ селяните да се предпазватъ отъ нась, които сме били нехранимайковци и пр. Това деморализираваше селяните, и затова азъ взехъ Кондолова и отидохъ една нощъ самъ въ Малко Търново за да се разбера лично съ тѣхъ. На другия и на следния денъ се срещнахъ почти съ всички чорбаджии, по-отдѣлно, съ по единъ или съ по двама. Азъ не стояхъ въ една кѫща, а се мѣстѣхъ. Чорбаджии ги викахъ надвечеръ, не ги пускахъ докато не се мръкне и докато не излѣза азъ да

се премѣстя. Не имъ довѣрявахъ. Стояхъ една седмица въ Малко Търново. Всички се съгласиха съ мене, че тѣхното противодействие ще бѫде безсмислено, понеже работата е напреднала много, особено въ Македония, че такъвъ е духътъ на времето и че тѣ нѣма да предотвратятъ дѣлото, а въ случай, че се обявятъ противъ, могатъ да пострадатъ, понеже ние може да употребимъ и сила. Огъ тѣхъ нѣма да искаемъ друго освенъ да помогнатъ материјално, съ пари, и най малкото, което сѫ длѣжни да сторятъ — да мѣлчатъ и да не говорятъ на селянитѣ противъ насъ, а да потвърдяватъ нашата идея. Тѣ обещаха. По моя покана съгласиха се доброволно да дадатъ известна парична помощъ на организацията. Но най- силниятъ и най- богатиятъ отъ тѣхъ, Дяковъ Ана- гностий, не само че не иска да дойде да се види съ мене, но дори ми прати известие, че ако не се махна отъ града ще ме предаде, защото азъ и моите другари не сме друго освѣнъ хайлязи, които не искатъ да работятъ и пр. Той бѣше доставчикъ на турската войска и сѫщевременно прекупвачъ на данъка на цѣлата кааза. Той и братята му икономически бѣха завладѣли цѣлата кааза, дори и въ Лозенградско. Тѣ постъпваха тъй: прекупуваха данъка отъ правителството и не го събираха отъ населението по 4—5 години, а населението мислѣше, че или Дяковъ имъ го е простиъ или правителство- то. Изведнажъ ще се яви съ войска да иска за 4—5 години данъкъ, а селянитѣ никога толкова пари нѣматъ. Тогава той прибѣгваше къмъ екзекуция, продава вола, ниви и пр. и по този начинъ той взима двойно и тройно, Той бѣше попрѣчилъ да става пазаръ. Милионеръ бѣше. Той открыто е говорѣлъ на селянитѣ да ни из- биятъ като кучета, защото сме били сбирщина и пр. Чрезъ своя зетъ Калфовъ, главенъ учителъ въ Малко Търново, той ми отговори, че не желае да се види съ

мене и пр. Поради това рѣзко поведение на Дякова, отношенията ни съ него крайно се изостриха. Следъ нѣколко напразни опити да го накараме да се вразуми, борбата се свѣрши за него печално, той стана жертва на своята неимовѣрна опоритост, отиваща до предателство, което не можехме да оставимъ безнаказано.

Екзархията смѣташе Дякова за добъръ българинъ тамъ та се бѣ оплакала на българския представител въ Цариградъ, а той — на българското правителство. Правителството се отнесло чрезъ задграничните представители, до Ц. К., а Ц. К. ми направи виговоръ, който ме възмути. До тогава Ц. К. не бѣше правилъ виговори на други, по-възмутителни присъди, защо не съмъ питалъ най-напредъ Ц. К. Сетне, като се срещнахъ съ Дѣлчева, той намѣри, че въ случая не сме можели да постѫпимъ иначе. Наказанието направи въ цѣлата околност силно впечатление. Какъвъ е билъ Дяковъ, доказва и следната случка. Една разбойническа чета въ Странджа преди 15-тина години задига едно негово дете, момче, и поискала 1000 лири откупъ. Той не далъ. Намалявали до 500, до 100 лири, но той не далъ. Най-сетне намалили до 25 лири, а той отговорилъ: „Жена ми е млада и азъ съмъ младъ та мога да си направя още едно дете“, и праща единъ бинликъ ракия съ отрова по едни овчари. Тѣ дали на детето да пие и то умрѣло, а тѣ оставили трупа му на кръстопжъ и една бѣла меджидия, за да го погребатъ. Тогава населението е било силно възмутено и искало да линчува Дякова за тая му постѫпка спрямо детето си. Затова убийството му се тѣлкуваше у простолюдието като отплата за тоя му грѣхъ.

Следъ това престижътъ на организацията много се дигна. Братията на Дякова простиха много дѣлгове на селяните, които сѫ дѣлжели на убития, за неговата

душа и отъ страхъ. Всички почувствуваха, че има една сила, която не пожали единъ Ангности Дяковъ, покровителствуванъ отъ турцитѣ. Турската властъ бѣше смяяна. Арестува бащитѣ на нѣколцина, но сетне пуснаха всички. Аферата се ограничи тъй.

Азъ си продължихъ ревизията, слѣзохъ въ селото Велика. Отъ тамъ прехвърлихъ презъ най-високия върхъ на Странджа и слѣзохъ въ Бунархисарско. Презъ селото Урумбегли отидохъ въ Бунархисаръ. Отъ с. Велика нататъкъ все самъ пѫтувахъ, само куриеръ взимахъ съ себе си. То бѣ презъ октомврий. Отъ Бунархисаръ отидохъ въ с. Колибитѣ, сетне въ Кавакли (Лозенградско), сетне минахъ покрай града Лозенградъ, но не се отбихъ въ града, понеже тамъ организацията бѣше слаба, а гръцкиятъ елементъ силенъ. Бѣзахъ да се срещна съ Лазаръ Маджаровъ, който бѣше наблизу съ четата си, въ едно селце близу до града. Срещнахме се съ него. Той знаеше работитѣ, бѣше най-довѣрено лице въ Лозенградско. Презъ цѣлото време азъ бѣхъ толкова погълнатъ отъ работа, че никому не пишехъ, нито Дѣлчеву, нито кому да е. Съ Маджаровъ поговорихме (срещнахме се въ с. Каракочъ) върху положението въ Лозенградско. Викнахъ градските ржководители въ с. Каракочъ, дадохъ имъ нѣкои упътвания, наставления, и мислѣхъ да замина за Чокенско, гдето бѣше съ четата Кръстьо Българията. Следъ конгреса мнозина, които бѣха отъ нѣщо се разочарували отъ работата си въ Македония, бѣха пожелали да дойдатъ да работятъ въ Одринско. Съ мое съгласие Стефановъ изпроводи К. Българията за войвода-агитаторъ на Чокенско. Ала въ туй време получихъ писмо отъ с. Каракочъ отъ окръжния комитетъ отъ Одринъ, въ което ме молятъ да отида, ако мога, въ Одринъ, гдето да размѣнимъ мисли по въпроси, за които не можело писмено

да се споразумѣемъ. Съгласихъ се. Поръчахъ имъ да повикатъ и Вълчо Антоновъ въ града за да му дамъ нѣкои наставления, понеже предвиждахъ, че не ще успѣя да отида да ревизирамъ района му—Ахърчелебийско.

Съ Лазаръ Маджаровъ и неговата чета заминахъ до селото Инеджий, на шосето между Лозенградъ и Одринъ. Тамъ ми се отвори нова работа. Лазаръ ме помогъ да свикаме селянитѣ за агитация. Бѣхме въвели и беседи предъ селянитѣ за хигиената и пр. Тамъ има полски села сургучски (гагаузки). Селянитѣ турски говорятъ; тѣ сѫ много добри хора и ги придобихме за дѣлото. Маджаровъ бѣше ходилъ вече при тѣхъ. Масово ги посветихме. Има у тѣхъ названия Стоянъ и пр. Тѣ сами се смигатъ българи и вѣрватъ, че сѫ приели турски езикъ. Излѣзоха добри работници, и въ време на въстанието имаше отъ тѣхъ, които отчаяно се бориха и загинаха. Послед азъ (бавихъ се една седмица) се преоблечохъ въ селски дрехи, остригахъ брадата и косата и съ конъ заминахъ за Одринъ. Това бѣше предъ Никулденъ. Въ едно село, Хаскъй, гдето се отбихме да се сгрѣемъ и да се стоплимъ, поискахъ сирене и хлѣбъ, а бѣха пости. Това направи впечатление на гърка кръчмаръ и на турчина, който се бръснѣше тамъ. Селянинътѣ, съ когото пѫтувахъ, ме настѫпи. Извикахъ: Маслини, маслини дайте! Турчинътъ се обрѣна и запита, кой съмъ, усъмни се у мене. Въ Одринъ не ме познаха. Пръвъ пътъ влизахъ въ тоя градъ. Имахъ съ себе си револверъ. Колджийтѣ заради октроа за тютюнъ претърсаха хората по джобовете, но минахме добре.

Въ Одринъ бѣхъ въ къщата на В. Думевъ. Свикахъ всички членове на окръжния съветъ. Изложихъ имъ, какъ стоятъ работите въ околните. Вълчо Антоновъ бѣше дохаждалъ, чакалъ два дена и си заминалъ. Тамъ узнахъ, че сѫ ме викали, понеже въ Солунъ се

свиква конгресъ. Съобщението бъше отъ Ц. К. въ Со-
лунъ. Искаха азъ да отида въ конгреса. На Думева бъха
обадили, за какво се свиква конгресътъ, именно „за
да се обмисли въпросътъ за въстание“, сир. дали да
има въстание или не. Азъ тогава изложихъ, какво е по-
ложението въ Одринско, презъ кждето бъхъ азъ ми-
налъ, и имъ казахъ, че ние не сме подготвени за въстани-
е нито въ Одринско нито въ Македония. Казахъ, че
азъ съмъ много занятъ и не мога да отида, но нека
Думевъ да иде и тамъ той нека да обяви истината, че
не сме готови. Казахъ имъ, че азъ продължавамъ оби-
колката си къмъ районите и да натоваря гъ Вълчо Ан-
тонова да ревизира той районите дъсно отъ Марица.

Отъ Одринъ съ файтонъ заминахъ за Мустафа
Паша. Бъхъ съ граждански дрехи като учител, съ фесъ.
Въ Мустафа Паша се срещнахъ съ хората отъ околийс-
кото управително тѣло, на чело на което стоеше Кате-
рински Димитъръ (родомъ отъ Мустафа Паша).

IV

**Състоянието на организацията еъ Одринско. Липса на оръ-
жие. — Г. въ София. — Терористична теория на Г. — Съве-
щание по запитване отъ Ц. К., да имали общо въстание.
— Възприема се мнението за отдѣлни атентати. — Гер-
джиковъ несполучливо се опитва съ атентатъ по желъз-
ницата при с. Черкезкъй и Сенеклий. — Мъжително връ-
щане на четата до с. Велика. — Г. тежко боленъ.**

2 априль.

Спрѣхъ се тамъ, прегледахъ смѣтките на околийс-
кия комитетъ, както обикновено. Имаше разпри между
действитѣ, трѣбваше да ги разправя.

Хайдушко разбойничество съ чети бъше твърде
развито въ Малко Търново, и азъ обърнахъ внимание
върху това, да унищожа това разбойничество, което ни

прѣчеше. Разбойницитѣ бѣха все мѣстни българи та нѣкои отъ тѣхъ постѣпиха въ четитѣ въ време на въстанието. А въ Мустафа Паша бѣше повече развита контрабандата, главно отъ града. Даже и организационни работници въ града се занимаваха съ контрабанда. Мустафа Паша ми направи впечатление отъ цѣлия Одрински вилаетъ като най-интелигентенъ центъръ, — имаше много интелигенция. У тѣхъ по-рано действуваше като агитаторъ-войвода Александъръ Кипровъ. Той отъ една страна бѣше органъ на Ц. К. и вземаше отъ него срѣдства за да подържа четата си въ мустафапашенския районъ, а сжщевременно тайно е вземалъ и отъ Сарафова. Той е ученикъ на Павелъ Генадиевъ, който е билъ учителъ въ Мустафа Паша преди 15 години. Кипровъ е родомъ отъ Мустафа Паша. Сжщинското му име е Александъръ Димитровъ, а сегне, като стана поетъ, се прекръсти на Кипровъ. Между хората въ района на Кипровъ имаше контрабандисти било отъ селата, било отъ града и отъ Хибибчево (Любимецъ). Като началникъ на района Кипровъ бѣ назначилъ за куриери хора, които сжщевременно сж вършили своята контрабандска работа, — доставяли на пловдивски търговци захаръ, зехтинъ, терше и пр. Това бѣла деморализация. Катерински и другаритѣ му бѣха разбрали всичко туй; възмутени, всичко ми разправиха и ми заявиха, че не желаятъ никаква чета въ района и че ще се наематъ сами да заобикалятъ за агитация по селата, като си разпредѣлятъ района, безъ да има чета, която злоупотрѣбявала съ положението си и излагала населението. Възможности отъ афери вече се предвиждали. Азъ удобрихъ предложението имъ и намѣрихъ, че щомъ иматъ толкова интелигѣнция, нѣма нужда отъ чета, и се реши да нѣма въ този край никакви чети, а само околийското ржководително тѣло да върши агита-

ционната работа. За Кипрова тъ ми представиха сметките му — разходите за издръжка и въоружаване на четата му. Намърихъ, че тия разходи съ много големи, снегъ преписъ отъ тия сметки.

Заминахъ въ Хибибчево — въ България. Тукъ беше пограничниятъ революционенъ пунктъ на онзи край. Тамъ потърсихъ Кипрова, но той бѣ заминалъ за София. Въ туй време Дѣлчевъ се бѣ върналъ въ София (то бѣше вече кѫде Коледа 1902 год.). Азъ трѣбваше да дойда въ София, защото въ Одринъ бѣхме решили, нищо да не внасяме отъ събранитѣ въ Одринско пари (около 400 лири) въ касата на Ц. К., а да си купимъ съ тия пари оржжие, понеже до тогава въ Одринско почти никакво оржжие не е внасяно. Само за частни лица за тѣхни пари съж купувани пушки, а общо оржжие не бѣ внасяно. Единъ отъ окръжния комитетъ трѣбваше споредъ това решение да купи оржжие, а азъ щѣхъ само да му препоръчамъ. Бѣхъ издалъ едно-две окръжни, съ които строго заповѣдахъ на войводите сами да не събиратъ никакви пари, а каквото има да се внася, да се внася въ околийските комитетски каси. Затова и окр. комитетъ трѣбваше за покупка на оржжие да делигира човѣкъ въ София.

Азъ стигнахъ въ София, срещнахъ се съ Дѣлчева. Съ него говорихме за положението въ Одринско. По окръжното отъ Солунъ Дѣлчевъ ми каза, че това трѣбва да е станало по настояването на битолчани, но той самъ каза, че и той е билъ повиканъ, но че не искалъ да иде въ Солунъ. Още тогава той признаваше, че следъ въстанието на цончевистите положението е настегнато въ цѣлата страна — въ Македония, че ние не можемъ да я караме все тъй, както до тогава, но че и не бива да се прибѣгва къмъ едно масово движение, а ще трѣбва да се помисли за нѣкой новъ начинъ за ра-

бота. Азъ бѣхъ партизанинъ на една теория за тероръ, тероръ надъ административнитѣ власти въ Турция. Тоя мой възгледъ Дѣлчевъ го знаеше; азъ бѣхъ на това мнение още въ Женева преди да стѫпя въ редоветѣ на вѫтрешната организация. Дѣлчевъ си спомни за тоя мой възгледъ и ме помоли дѣпиши една брошюра по тоя въпросъ. Нѣмахъ време за това, но имахъ единъ преводъ на една брошюра, — речта на Emil Hepgі (той фърга бомби въ Парижъ въ едно кафене). Дѣлчевъ издаде печатно на организационни срѣдства тая брошюра. Атанасъ Раздоловъ си турна името като издателъ. Цельта бѣше да се подготвятъ отдѣлни терористически кръжици, които по своя лична инициатива да предприематъ терористични акции. Дѣлчевъ настояваше азъ да замина самъ въ Македония и по градоветѣ да основавамъ такива кръжици, които отъ друга страна да бѫдатъ въ свръзка съ Ц. К., да бѫдатъ въ съгласие съ него и да го държатъ въ течение. Азъ подържахъ, че такива терористически кръжици могатъ да сѫществуватъ само на автономни начала, и за това не приехъ, а освенъ това бѣхъ силно се ангажиралъ въ Одринско. И така тоя въпросъ остана нерешенъ, а само размѣнихме мисли.

Мина се доста време, януарий месецъ, и тукъ пристигнаха Гарвановъ и Думевъ като делегати на солунския конгресъ да докладватъ за решенията, които сѫ взели тамъ, и да сондиратъ мнението на нелегалнитѣ дейци, които се бѣха събрали тукъ случайно въ голѣмъ брой.

Въ редъ събрания докладваха тѣ за решенията, взети въ солунския конгресъ. Азъ и Дѣлчевъ останахме силно изненадани отъ смѣлитѣ решения, които сѫ взели тѣ, даже безъ да сондиратъ и повечето видни дейци отъ битолскитѣ: Въпрѣки доводите, които тѣ ни приведоха, не можахме да се съгласимъ съ тѣхъ, че е на-

стъпилъ моментът за едно общо, масово въстание. Ние имъ заявихме, че който обича да вдига въстание, да го вдига, но ние нъма да вземемъ участие. Силно настояваха за въстание Гарвановъ, Матовъ, Татарчевъ, Мартиновъ. Пере Тошевъ, запитанъ да си каже мнението, мълча. Това бъше странно. Противъ въстанието решително бъхме азъ, Дълчевъ, Гъорчо и Стефановъ. Като се опълчихме ние тъй силно, запитаха ни, какво можемъ да предложимъ ние отъ своя страна вместо туй решение. Тогава ние, както бъхме по-рано говорили съ Дълчева, предложихме да се възприеме принципътъ на отдѣлни терористични акции. Азъ по-подробно развихъ въ събранието тая своя мисъль. Гъорчо ме подкрепи и тя се възприе въ смисъль, щото никакво въстание да нъма, а да се предприематъ отдѣлни терористични организационни акции съ знанието и съгласието на местния окръженъ комитетъ и; разбира се, на Ц. К. Казахме, че тръбва да се турятъ на изпитание интересите на европейските капитали въ Турция. Попитаха ни противницитъ, да ли можемъ да извършимъ ние нъщо отъ тоя родъ като за начало и примѣръ. Отговорихъ, че лично азъ съмъ готовъ веднага да замина за Турция и да извърша атентатъ по турските желѣзници, на експреса, или на конвенционалния тренъ или на нѣкой воененъ тренъ. Дълчевъ също заяви, че и той е готовъ още веднага да замине да извърши също такава една акция по желѣзниците. Ние тамъ не казвахме, где ще извършимъ, защото не искахме да се знае отъ никого, а имахме предъ видъ линията Одринъ—Цариградъ и Одринъ—Солунъ. Събранието одобри туй нъщо, и ние се разодихме като ангажирахме солунските делегати да уредятъ работата въ Солунъ въ смисъль да отложатъ взетото решение за въстание. Когато влезохъ въ събранието, ког то докладваха по взетото решение въ Со-

лунъ, попитахъ Думева, какво поведение е държалъ въ конгреса, защото съ Думева въ Одринъ бѣхъ говорилъ по този въпросъ. Отговори ми, че той въ Солунъ като делегатъ на Одринско е билъ противъ, но като воденчанинъ е гласувалъ за.

Следъ като се раздѣлихме, азъ и Дѣлчевъ почнахме да се приготвяваме за атентатитѣ, които трѣбаше да извѣршимъ. Между материалитѣ, които трѣбаше да вземемъ, трѣбаше да имаме и по една електрическа машина (сухи батерии). Туфекчиевъ имаше само една отъ седмъ килограма тежестъ (сетне се получиха полеки, по три килограма). Понеже и Дѣлчевъ имаше нужда отъ такава машина, азъ му я отстѣпихъ, а азъ взехъ петарди. Дѣлчевъ замина преди мене, защото имаше работа по границата и имаше да урежда канала. Азъ останахъ тукъ да приготвя четата си и оржие. Следъ десетина дена, въ края на януари 1903 год., заминахъ и азъ за Турция съ 25 души другари, добри другари: Иванъ Варналиевъ, Кръстъо Българията, Цѣно Куртевъ (отъ Пирдолъ, бѣше старши унтеръ-офицеръ; сетне го убиха въ Македония), Пенчо Шиваровъ (отъ Чирпанъ, и той бѣше старши унтеръ-офицеръ въ Бургасъ), Петъръ Ангеловъ (отъ Хасково, унтеръ-офицеръ), Мих. Даевъ (отъ Балчикъ), Димитъръ Общински (отъ Пловдивъ), Иорданъ Божковъ (отъ Велесъ; той се върна още по пътя). Останалитѣ бѣха все одринчани, четници, все познати менѣ отъ по-рано, избрани хора. Заминахъ първомъ за Бургасъ и отъ тамъ презъ Аланкайрякъ, презъ с. Велика, после презъ с. Пенека, гдето има български колиби Апортесъ. Отъ тамъ напуснахме организационната територия. Условието бѣше, щого терористичните акции да ставатъ вънъ отъ организационната територия за да не създаваме афери на организацията. Тръгнахме къмъ с. Странджа, следъ туй на югъ

и се отбихме отъ гората та 8 часа пътувахме по полето между гръцки и турски села до Черкезкъй и Сенеклий (турски села). Тамъ презъ цълния ден лежахме по коремъ въ единъ малъкъ храсталакъ, единъ до $1\frac{1}{2}$ метъръ високъ. На 17 февруари стигнахме между тези две села. Маршрутът беше много усиленъ, много патиахме. На 17 и 18 прегледахме линията, избрахме мястото и по пътното разписание гледахме, дали тренът ще мине точно споредъ разписанието. Избрахме конвенционалния тренъ, защото той минава нощемъ, а експресътъ денемъ, а не можехме денемъ да действуваме. Три дена стояхме. Въ храсталакъ прекаrahме две и половина нощи. Валъше снѣгъ, студено беше. Видѣхме, че тренът минава на 1 ч. и 15 минути нощемъ. На 19 вечеръта отдохме до самото място. Поставихъ патрули отъ дветѣ страни да не би да дойде нѣкой отъ кантонеритѣ. Подкопахме линията и азъ за сигурностъ поставихъ два взрива (25 килограма и въ двата) и две петарди. Когато съ Дѣлчева правяхме опититѣ съ една машина, петардитѣ, които ги поставяхме, не избухваха веднага, и ние затова присипахме барутъ отъ Лебеловъ револверенъ патронъ и по този начинъ петардата избухваше хубаво и добре подпалваше фитиля. И тукъ така постъпихме, присипахме и барутъ, и когато всичко беше приготвено, нѣщо $\frac{1}{4}$ часъ преди да пристигне тренътъ, ние се оттеглихме на едно растояние отъ 200—300 крачки, заглегнахме отъ страна да чакаме трена, който идѣше отъ Цариградъ. Следъ малко зададе се тренътъ и ние чакахме съ напрегнатостъ. Мнозина бяхме станали прости. Най-сетне тренътъ пристига и ние чуваме само два пушечни вистрела, както кога изгърми пушка. Машинистътъ спрѣ машината. Ние не можахме да се стърпимъ, азъ скокнахъ, затичахъ се, другаритѣ подире ми, машинистътъ видѣ това, даде пълна пара и избѣга съ трена.

Ние останахме като гръмнати. Азъ бѣхъ отчаянъ, щѣхъ да се самоубивамъ, но другаритѣ ми попрѣчиха, и затова оставихме всичко — и динамитъ и фитила и тръгнахме назадъ, разбита команда изнурени, жедни. Стигнахме до единъ гъоль, въ който се кѫпятъ биволи, и повечето отъ момчетата налягаха да пиятъ. Яви се виявица, поледица, ние мокри, три дена бѣхме се измоクリ, а трѣбваше да се бѣрза, да хванемъ гората, понеже въ Черкезкъй имаше кавалерия и знаехме, че щомъ стигне тренътъ до селото Черкезкъй, ще пратятъ кавалерия. Ние нѣколко нощи че бѣхме спали, момчетата ходѣха и спѣха, падаха въ локвите. Пушкитѣ ни оцапани въ калъ. Да бѣха ни нападнали, можеха съ камъне да ни избиятъ. Осъмнахме още въ полето. Падна една много гжста мъгла. Ние само съ компасъ се движехме. Куриерътъ, който е билъ овчаръ тамъ, бѣше отъ умора изгубилъ съзнание. Нѣколко отъ момчетата, които бѣха напредъ, намирамъ ги паднали въ една локва и спяха. Събуждамъ ги и ги подканямъ да вървятъ, а тѣ не щатъ, не могатъ „Нека ни убиятъ, ако щатъ“, отговаряха. Половината момчета бѣха облѣчени въ турски войнишки дрехи, тѣ знаеха и турски. Имахъ единъ четникъ Хр. Арнаудовъ (отъ Мустафѣ Паша), той бѣше чаушинътъ, знаеше хубаво турски. Следъ дѣлги лутания едвамъ се добрахме до гората, до селото Сарай, но не биваше да стоимъ тамъ и продѣлжихме пѫтя до ония български колиби Апортесъ, гдето починахме малко. Както ние вървѣхме пѫтувахме два дена — една нощъ до гората и една нощъ презъ гората. Отъ Апортесъ до трена и назадъ до Апортесъ 10 дена се минаха. Понтелигентнитѣ за чудо много повече издѣржаха и гиада и умората, а по-проститѣ, щомъ не ядатъ, по скоро капватъ. Най-сетне се домъкнахме до с. Велика, чоето бѣше едно отъ най-сигурнитѣ села въ Одринско. По

пътят срещнахме един турци дървари. Другаритѣ искаха да ги убиемъ, но азъ не дадохъ. Азъ имъ говорихъ, че може да ги убиемъ, но като предполагамъ, че иматъ деца и пр., обяснихъ имъ, какви хора сме и пр., та най-сетне ги пуснахме. И тѣ не издадоха. Злѣзохме въ една грѣцка колиба като рискувахме съ това да бѫдемъ предадени. Брашно имаше, направихме пити, ядохме. Сетне минала кавалерията, но гърцитѣ не ни издали. Въ Велика стояхме цѣла седмица. Слѣдъ туй ми се оплакаха селянитѣ въ въ Велика противъ една разбойническа чета, която правѣла доста пакости. Азъ трѣбаше да замина пакъ по обиколка въ другитѣ райони та оставихъ Кръстъ Българията да разследва работата и ако може да заплови четата и да ми съобщи. Всичъ съ себе си Иваналиевъ и само съ него заминахъ въ Лозенградския районъ да се срещна съ Лазаръ Маджаровъ, да го посветя за всичко, що сме решили въ София, и да видимъ, да ли той не може да предприеме нѣкоя терористична акция, понеже азъ вече не смѣхъ втори път да опитвамъ. Съ Маджарова се срещнахъ пакъ въ с. Инидже. Размѣнихме мисли и се спрѣхме на единъ планъ за атентатъ пакъ по линията къмъ Бабаески. Решихме и какъ да го извѣшимъ, понеже е много далечъ. Азъ и другари, 4—5 души, преоблечени въ суварийска форма на коне да заминемъ къмъ Бабаески и тамъ на нѣкой пунктъ да извѣршимъ атентата. Маджаровъ остана въ онѣзи села по агитация. Азъ заминахъ въ Каракочъ, близу до Лозенградъ, за да си пригответя пътъ да влѣза въ Лозенградъ, дитето да закрепя организацията и да поръчамъ да ушиятъ суварийските дрехи, които ни бѣха потрѣбни. Но по пътя между Инидже и Каракочъ завалѣ много силенъ дъждъ (бѣхъ само съ Варналиевъ). Бѣхъ далъ пелерината си на единъ другаръ, настинъ при експедицията по-рано, та бѣхъ голъ, а дъждъти ни

вали 6—7 часа. Въ Каракочъ потърсихме ризи и гащи отъ църквата (тамъ даватъ даръ на църквите гащи и ризи). Указа се, че нѣматъ, и азъ, мокъръ, заспахъ та настинахъ и заболѣхъ отъ пневмония. Петнайсетъ дена съмъ лежалъ почти въ безсъзнание. За щастие единъ фелдшеръ, нашъ работникъ, ми даде цѣрове за храчение та се съвзехъ. Следъ това много отпаднахъ, едвамъ говорѣхъ. Лежахъ боленъ не въ Каракочъ, а въ едно друго село, забравихъ му името. Въ туй време, докато лежахъ боленъ, фелдшерътъ ми даваше цѣрове, пращахъ куриери въ Лозенградъ, и аптекарътъ, гъркъ, се усъмнилъ, че тукъ въ нѣкое село лежи нѣкой боленъ, за когото много се грижатъ. Рецептитѣ не бѣха подписани отъ лѣкаръ, и той не искалъ да дава цѣръ, а другари го заплашвали и пр. Гъркътъ изказалъ, но другари о време ме натовариха на единъ конь и заминахъ за Гергебунаръ, а отъ тамъ — въ Пловдивъ при своитѣ, гдето още се цѣрѣхъ и почивахъ.

V

Решението за общо въстание не се отмѣнява. — Герджиковъ подготвя въоръжението. — Одрински конгресъ въ вѫтрешността се произнася въ полза на въстанието. Изборъ на върховно боево тѣло; бързи военни приготовления. — Планъ за тарористична акция въ Одринъ. — Ядски машини се изпращатъ по желѣзниците въ Македония и Одринско. — Взривъ въ кѣщата на Герджиковъ въ Пловдивъ. — Одринското въстание се опредѣля за 5 срещу 6 августъ. — Инструкции до мѣстните войводи за въстанието. — Въпросъ, да се нападне ли гр. Малко Търново. — Решение да се нападнатъ Инияда и Василико.

Върнахъ се въ мартъ месецъ — къмъ срѣдата на мартъ.

Сетне ме повикаха въ София. Бѣха дошли хора съ пари отъ Одринско та купихме (отъ Тюфекчиевъ) ново

оржжие. За четитѣ взимахме манлихерови и бердани. Ц. К. бѣше много небреженъ-къмъ Одринско. Отъ паритетъ на Мисъ Стонъ нито стотинка не дадоха за Одринско. Една голѣма сума, която изпратихме на представителството за да ни купятъ оржжие, тѣ, — Татарчевъ и Матовъ, въ невечерието на въстанието я дадоха на Чернопѣевъ за да си въоржжи голѣмата чета. Затова за населението купувахме кримки та Одринското въстание стана съ кримки. За кримкитѣ давахме до 6—7 лв.

Когато дойдохъ въ София, Матовъ и Татарчевъ ми съобщиха, че въпрѣки нашето решение не било възможно да се отложи въстанието; битолчани наблѣгали. Това бѣха съобщили на окръжния комитетъ въ Одринъ та и отъ тамъ ми се съобщи сѫщото. Туй много ме изненада. Не знаехъ, какво да правя. Казахъ на Матова и Татарчева, че въ Одринско не ще можемъ да вземемъ участие, но тѣ ми забелязаха, че въ такъвъ случай, ако ние не вземемъ сега участие, сетне никога сами не ще можемъ да дигаме въстание. Дѣлчевъ бѣше вжтре и съ него не можехъ да кореспондирамъ.

Тогава азъ решихъ, че по тоя въпросъ трѣбва да се произнесе единъ одрински конгресъ, който да стане вжтре въ Одринско. Разпратихъ едно окръжно вжтре за да се избератъ делегати отъ околните и фиксирахме Петровденъ за конгреса. По право влизаха въ конгреса всички войводи и тѣхните помощници, а по изборъ всѣка околия да прати най-многото трима души делегати. Предвиждахъ, че туй решение, което сѫ взели битолчани, ще го изпълнятъ непремѣнно, и за това развихъ голѣма дейност да се набави колкото се може повече оржжие. Затова организирахъ въ Бургасъ къмъ срѣдата на априлъ 1903 една голѣма чета отъ около 120-130 души съ цель да я вкарамъ вжтре, да я раздѣля на части за да послужатъ тѣ като кадри за въстанието. Четниците

бъха одринци, бивши четници, одрински емигранти, служили войници въ България; тъхът най-предпочитахъ Сръдства за четата, вънъ отъ малкото пари, които бъхъ отдѣлилъ отъ общите, набавихъ по особенъ начинъ. Въ Ямболъ заедно съ Гьорчо Петровъ задигнахме кавалерийски манлихери отъ военния складъ. Ключарът и войникътъ, часовоятъ, забъгнаха заедно съ настъ. Съдействуваше ни офицерътъ Кямилевъ; братъ му бъше съ четата на Чернопъева, раненъ бъше тоже, бъше заминалъ като студентъ. Намъ се паднаха около 70 парчета. Гьорчо за своята чета бъше пратилъ човѣкъ да изучи тая работа. Азъ подушихъ това. Понеже по едно устно споразумение съ представителите тръбваше Южна България да се използува за Одринско, за това писахъ на Гьорчо, че и ние ще съдействуваме, но ще се възползваме и ние. Убедихме офицера въ наша полза, и Гьорчо се съгласи. По същия начинъ се сдъбихме съ пушки и тъ Варна, гдето взехме 60 пехотински манлихери. Инициативата бъше наша. Това бъше въ априлъ. Една част отъ пушките разпратихъ на населението вънре, за четниците набавяхъ и бердани и мартини. Къмъ края на априлъ по-голмата част отъ четата бъше вече въ с. Гергебунаръ. Тамъ съзнахъ за убийството на Дълчева (на 22 априлъ биде убитъ); писаха ни отъ София. Силяновъ бъше съ насъ, той бъше дошелъ отъ Гърция. Бильми е ученикъ въ Битоля. Месецъ май прекарахъ още въ България, до сръдата на юни, все съ грижи за въоръжение. Братия Иванови ни играеха. Бомби се приготвляваха повече отъ 1000 и се приготвиха. Въ Стара Загора се приготвляваха, а пълниха ги една част у дома. Тогава стана експлозия на бомби. Къмъ сръдата на юни влязохъ въ Турция. Най-напредъ изпратихъ Кондолова съ една част отъ четата да избере място за конгресъ. То бъде около 6 часа

на въхтре, при с. Стоилово, въ гората, на мястността Петрова нива.

Следъ като получихъ известие, че всичко е готово, заминахъ съ останалата част на четата за въхтре. Погдиръ в три-четири дена пристигнаха на опредѣленото място една част отъ легалните делегати на конгреса: Думевъ отъ Одринъ, Катерински отъ Мустафа Паша и др. Отъ нелегалните взехме участие всички войводи.

Конгресът се откри на Петровден и трая четири дена. Конгресисти имаше около 50-60 души. Четниците наоколо пазѣха по проходитѣ и могилитѣ. Председателствуваше Василъ Пасковъ. Секретари на конгреса бѣха Хр. Силяновъ и Ат. Разбойниковъ. Последниятъ бѣше легаленъ представител отъ Бунархисаръ. Той бѣше иззлѣзълъ отъ затвора въ Скопье. Съ него заедно бѣхъ учителствувалъ та се познавахме. Дълъ му предложихъ да бѫде пограниченъ началникъ въ Бургасъ за бѫдещето въстание. Той дойде и на конгреса. Главниятъ въпросъ бѣше за въстанието, дали да става или не. Взехъ думата, изложихъ положението въ Македония, сътне положението въ Одринско, до колко сме подгответи за въстание, до колко македонците сѫ подгответи. Изтъкнахъ решението на македонците, взето въ Солунъ, именно, че непремѣнно ще дигнатъ въстание! Поставихъ за разискване следния въпросъ: Подгответи ли сме да въстанемъ и ние съ македонците или не? И ако не сме подгответи, можемъ ли ние кога да е самостойно да дигнемъ въстание? Всичките бѣхме съгласни, че ние не сме напълно подгответи за въстание! На Думевъ направихме бележка, че е гласувалъ за въстание, а той даде известния отговоръ, че е гласувалъ като воденчанинъ. На втория въпросъ отговориха отрицателно. Следователно налагаше се заключение, че ако не вземемъ

сега участие, македонската организация ще се разори, а сепак не ще можемъ, макаръ и много да се засилимъ, нищо да сторимъ отъ своя страна. Реши се да въстанемъ и ние. Само Катерински каза, че той е противъ всъкакво въстание и е упълномощенъ отъ своята околия, Мустафа-паша, да заяви, че е противъ въстанието, което не може да има добри сепенини. Той се обяви за дейностъ на организацията повече въ културна отколкото въ революционна посока. Но въпръсътъ бъше вече решенъ и затова конгресътъ предложи на Катерински да се отстрани отъ конгреса, понеже бъше се решило, щото всички, които ще участвуватъ по-нататъкъ въ конгреса, ще тръбва да участвуватъ и въ въстанието. И Катерински се отстрани. Датата на македонското въстание бъше опредълена на 10 юлий. Азъ съобщихъ само, че то скоро, много скоро ще стане, а не казахъ датата. Понеже ние не бъхме готови, конгресътъ телеграфически ме опълномощи да поискамъ отъ Ц. К. да отложи въстанието за не по рано отъ началото на м. августъ. Азъ това съобщихъ на представителството въ София. Следът туй прегледахме, съ какво оръжие и хора ще разполагаме, и разпределихме целия Одрински вилаетъ на революционни райони и всъки районъ на революционни участъци. Единъ участъкъ обикновено обнемаше едно-две села. Ние разчитахме най-много на 4000 пушки на членовете на „смъртните дружинки“, които въ Македония се назваха „селски чети“. Районната чета повече бъше агитационна. Всъки отъ войводите на смъртните дружинки бъше избиранъ следъ като е стажувалъ въ четата. Военното обучение бъше задача на смъртните дружинки. Имахме много служили военна служба въ България, които много ни помогнаха. Въ всъки участъкъ назначихме по единъ отговоренъ войвода, който да се грижи. Имахме до 6 района, но

главните райони, определени да бждатъ операционна база, бъха Малкотърновскиятъ и част отъ Лозенградския районъ. Тези два района бъха раздѣлени на 12 участъка. Тогава още нищо не знаехме за Смилевския конгресъ въ Македония и за неговите решения. Имаше едно окръжно отъ Матова, какъ да се действува въ случай на общо въстание, но не го използувахме, защото и бъше неприложимо това, което се препоръчваше.

Избра се върховно боево тѣло: Лазаръ Маджаровъ, Стаматъ Икономовъ и азъ. Стаматъ Икономовъ е малкотърновецъ, запасенъ капитанъ, отъ давна уволненъ. Преди да замине за конгреса той ме намѣри въ Бургасъ и пожела да влѣзе въ организацията безъ да знае, че ще има въстание. Азъ го приехъ на драго сърдце, понеже е честенъ, съ радикални възгледи и изобщо добъръ. Той дойде на конгреса и бъше за насъ ценна придобивка като воененъ, особено защото е малкотърновецъ та се надѣвахме, че ще спечели довѣрието на малкотърновци. Не се изльгахме въ него. Той веднага спечели симпатиита на всички и биде избранъ въ боевото тѣло. Отстѫпи му мѣстото си Кондоловъ. Когато вече привършвахме работата на конгреса, едно отдѣление турска войска безъ да знае за насъ напада на насъ. Авантюристътъ открива огньъ. Дочухъ стрелбата, взехъ едно отдѣление и отидохъ на помощъ, отблъснахме отдѣлението. Турцитъ бъха залегнали въ една гора и не можехме да ги видимъ. Отъ турцитъ останаха двама мрътви въ гората, а по пътя умрѣли още три-четирма. Въ туй време секретаритъ изгориха протоколите на конгреса та сегне по паметъ възпроизведоха, какво се е решавало. Преди да закриемъ конгреса предложихъ на другаритъ да ме освободятъ отъ въстаническата работа въ Малкотърновско за да отида въ гр. Одринъ та въ време, когато тѣ ще

дигнатъ въстание азъ съ помощта на арменските революционери въ Одринъ да извърша няколко терористични акции за да задържимъ малкото турска войска. Другарите охотно възприеха идеята да се правятъ терористични акции въ Одринъ, но не се съгласиха азъ да отида. Не съм видялъ какъ би Могълъ да ме замъсти. Даевъ предложи услугите си и се прие съ условие самъ да си избере другаритъ българи. Арменците въ Женева казаха, че съм силни въ Одринъ. Щъше да се действува чрезъ Женева. Другарите ми дадоха 15 дена отпускъ, да дойда въ България да пригответъ взрывните вещества и да се зареди каналътъ за Одринъ.

Въ Конгресътъ се разтури и всички си заминаха по мястата. Ние се опасавахме, че презъ време на въстанието представителството на В.О. може да ни изиграе въ нящо ни затова пожелахме да имаме единъ одринецъ, членъ въ това представителство. Избрахме Павелъ Ковачевъ, който беше учителя въ Одринъ. Мнозина отъ легалните делегати пожелаха да се настаниятъ близу до границата като пунктови началници. Бяхме решили, че всички които съм въ Конгреса, тръбва да взематъ участие въ въстанието така че гледаха да се измъкнатъ. Ние одобрихме желанието имъ, защото и безъ това се виждаше, че няма да ни усълужатъ много. Азъ взехъ съ себе си Даева и заминахъ за Пловдивъ, понеже клонътъ отъ женевския арменски революционен комитетъ беше въ Пловдивъ. Въ съгласие съ клона писахме на революционния комитетъ „Дрошакъ“ въ Женева да ни усълужатъ въ Одринъ съ двама-трима свои хора, за да ни се намъри скривалище, понеже нашите хора въ Одринъ не бяха кадърни за това. Приготвихъ взрывните вещества въ Пловдивъ у дома (бомби, динамитни фугаси) и ги пратихъ на одринската граница за да бждатъ пренесени въ града Одринъ. Телеграфи-

рахме въ Солунъ и Битоля съгласно съгледнието на конгреса, да се отложи въстанието. Отговориха, че можат да го отложатъ най-късно до 20 юлий, затова, когато избухна въстанието въ Македония, азъ ѝ бяхъ въ Пловдивъ, а и другарите вътре не знаехъ та ние нѣ пропуснахме наши вестници въ: Одринско. Бѣше оставено на боевото тѣло, то да опредѣли деня на въстанието въ: Одринско. Бѣхме си опредѣлили ние, боевото тѣло, да се срещнемъ на опредѣлена дата: надъ: селото Мегалово на единъ планински върхъ. Въ съгласие съ: Ц. К. (съ представителите: Матовъ и Татарчевъ) уредихме да се пратятъ по желѣзниците въ: Македония и Одринско въ: сандъци тадски машини (съ: часовници) за да избухватъ въ: турска територия. Имаше естакайва пригответи 6—7 сандъка. Пратихме единъ сандъкъ по: посока за Скопье презъ Сърбия. До София го придръжаваше Даевъ. Часовникътъ най-вече траеше 12 часа; избухна въ: Зибефче. Другъ единъ се изпрати отъ: Пловдивъ за Солунъ, презъ Одринъ. Бѣшо пригответъ да избухне надъ: голѣмия мостъ на: Марица, а избухна на гарата на: Кулели: Бургасъ. Имаше тамъ: около 40—50 души избити, но турцитъ: това скриха. Другъ стрѣбваше да биде изпратенъ за Цариградъ, но той избухна у насъ въ: кжши. Презъ Варна единъ сандъкъ (куфаръ) въ: пачрахода „Васкану“ избухна при Бургасъ, а трѣбваше да избухне въ: цариградското пристанище, но по: погрѣшка избухна по-рано. Всички тия работи се експедираха следъ като бѣхъ заминалъ за Одринъ. Оставилъ Паскова у дома да наблюдава. Преди това убедихъ: майка си и баща си да отидатъ презъ лѣтото въ: Копривщица безъ да имъ кажа причината. Знаехъ, че е опасно, че може да стане взривъ. Взривътъ: стала въ: двора (40 килограма динамитъ!). Едната кжща биде разрушена и бидоха убити трима: едно момче, Петровъ, отъ Карлово,

едно велешанче, „Княхчето“, и една госпожица — Марийка Караджова, случайно дошла да търси една своя приятелка. Азъ бяхъ вече въ Одринско, на пътъ, бяхъ при другаритъ си. Взривът стана на 26—27 юлий. Азъ заминахъ веднага на 21 презъ Бургасъ презъ с. Вургари. Срещнахъ се съ другаритъ си. Оставилъ Даева въ България; той отиде въ Варна да дири другари, а Пасковъ остана въ Пловдивъ да ръководи експедицията на онзи сандъци.

Къмъ края на Юний (28—30) се срещнахъ съ Маджаровъ и Икономовъ. Съобщихъ имъ, че въстанието въ Македония е вече прогласено и че ние тръбва да побързаме съ нашето въстание. Решихме да повдигнемъ въстанието на 5. срещу 6. августъ първъ нощъта. Конгресът не бѣ намъ опредѣлилъ никаква работа; ние сами щѣхме да ръководимъ въстанието безъ да влизаме въ сражение. Туй ни се видѣ непрактично. Азъ предложихъ всѣки отъ насъ да предприеме по една самостоятелна акция и то въ територия, по-отдалечена отъ организационната територия. Общъ планъ на действие дадохме на войводитъ: широка инициатива, само да гледатъ до тогава, до когато турцитъ сѫ изплашени, да държатъ нападателно положение, да не се увличатъ на вътре въ турска територия, а когато се видятъ принудени да отстъпятъ, да гледатъ да бѫде преди всичко населението запазено, та тогава да отстъпватъ тѣ.

6. априлъ.

Издадохме едно окръжно, всички революционни началници на отдѣлните революционни участъци да ни дадатъ сведения, какви отдѣлни нападателни акции всѣки отъ тѣхъ ще може да предприеме и какво количество турска войска ще има насреща си. Също разпратихъ на всѣки единъ отъ часовниците, които

бъхъ купилъ отъ една и съща фабрика, — еднакви, монтирани еднакво, за да се ржководятъ точно по тъхъ та да почнатъ революцията точно на 6. августъ на 3 часа сутринята. Ние тримата си избрахме по една акция на три различни пункта и вънъ отъ опредѣленитѣ участъци. Понеже нѣмахме хора на разположение, решихме всѣки да вземе по 50-60 души отъ съседнитѣ участъци. Маджаровъ избра селото Дерекьой, гдето квартируваше едно отдѣление войска, на шосето Лозенградъ—Малко Търново, стратегиченъ пунктъ, за да попрѣчи на бѣгството на малкотърновската войска и да не дойдатъ нови войски отъ Лозенградъ къмъ М.-Търново. Ст. Икономовъ избра селото Узункьой, гъркоманско село, гдето тъй също квартируваше единъ гарнизонъ, който можеше най-лесно да дойде на помощъ на войската, която се намираше около селата Велика, Мегалово и др. Тамъ той трѣбваше да пази и южнитѣ склонове на Странджа отъ възможното идване на войски отъ Бунархисаръ. Азъ избрахъ градецъ Василикъ, околийски градъ, гдето имаше гарнизонъ войска и гдето имаше околийско управление и други учреждения и пристанище, за да не би да ни ударятъ въ тилъ съ десантъ на турска войска. Вънъ отъ туй на много селски войводи отъ пограничнитѣ български села въ Одринско разпоредихме да нападнатъ сѫщата нощъ всичкитѣ турски постове по пограничната линия отъ морето по цѣлото протежение на границата до р. Марица, да изгорятъ постовете и да не имъ дадатъ да се събератъ, да ги преследватъ. По такъвъ начинъ имахме четверожгълника запазенъ отъ всички страни. Войводите съобщиха, какви акции мислятъ да предприематъ. Одобрихме всички, защото ни се видѣха практитни. Имаше още единъ въпросъ: да закачаме ли турскитѣ села или не? Икономовъ бѣше за, Маджаровъ бѣше противъ. Азъ бѣхъ за, понеже

почти всички турски села тамъ бъха мухаджири (преселенци); тъкмо безпокоеха нашето население, бъха въоружени и можеха да ни нападнатъ със башибозукъ. Турски села имаше впрочемъ тамъ само четири, — българското население тамъ е компактно.

Другъ въпросъ имаше още: да нападнемъ ли града М. Търново или не?

Икономовъ бѣ на мнение оведнага следъ първите акции, които ще се извѣршатъ първата нощъ, всичките чети да потеглятъ къмъ М. Търново, да се групиратъ тамъ и да го нападнатъ. Маджаровъ, който наско бѣше миналъ презъ града, гъзнаеше, че много войска имало въ града, та е съмнително, да ли ще успѣемъ, а сигурно е, че ще изложимъ на съчъ българското население вътре. Азъ мислѣхъ, че най-напредъ би трѣбвало да се провѣри, колко войска има въ М. Търново, и ако има повече отъ 500, да не нападаме, а само ако е по-малко да нападнемъ. Освенъ това бѣхъ на мнение, че не е добре да оставимъ участъците, веднага безъ въоружена сила: та да се изложимъ да бѫдемъ ударили въ тилъ. Пратихме хора да изучатъ въ самия градъ, колко е войската. Нито единъ селянинъ не можа да ни освѣтли: едини казваха, че имало 5000, дори 10,000, а най-малкото число бѣше 2000. Ние, разбирај се, решихме да не нападаме. Указа се също, че тая нощъ имало само 300 души войска та прекрасно сме можели да нападнемъ и да превземемъ града. Но късно узахме това.

Преди да се раздѣлимъ казахме, вместо да се съберемъ пакъ наедно, по-добре е да си раздѣлимъ работата и всѣки да вземе по трета част отъ цѣлата революционна областъ та да я обхожда и да дава разпореждания. Азъ взехъ източния край, южния взе Икономовъ, а Маджаровъ западния. Северниятъ оставихме свободенъ, понеже бѣше тамъ границата и бѣхме си-

турни, че ще се освободимъ отъ войниците по границата. Бѣхме пратили тамъ Шиваровъ да нападне гарнизона (застава) въ Граматиково и да провѣри, да ли турскиятъ постове сѫ прогонени. Раздѣлихме се. Съсъ мене дойде и Силяновъ, който бѣше все съ насъ като секретарь. Пасковъ бѣше въ България, а въ време на въстанието той стоя въ Бургасъ. Заминахъ съ двама-трима другари — съ Карчо (род. отъ Кукушъ), който ми бѣше другаръ още отъ времето, когато бѣхъ съ чета въ Кукушъ. Карчо го убиха седне заедно съ Дамянъ Груевъ. Отидохъ въ участъка на Петъръ Ангеловъ, който държеше селата Пиргопуло, Блаца и Маджурѣ. Въ Блаца сѫ българи-гъркомани, особени фанатици — играятъ върху огънь. Тѣ взеха участие въ въстанието, тѣ сѫ удущени всрѣдъ гръцки села въ Василевската областъ. Тамъ се срещнахъ съ П. Ангеловъ. Той наскоро бѣ извѣршилъ една работа, която щѣше наスマлко да създаде опасна афера. Питахъ го, какво мисли да върши въ време на въстанието. Той отговори, че нѣмалъ опредѣленъ планъ, мислилъ да нападне малките патрули. Азъ намѣрихъ за по-добре да се разрушатъ фарътъ въ Инияда и пристанището.

VI

Походъ къмъ Василико. — Герджиковъ съ чета отъ 80 души напада казармитъ въ Василико. Турските войници избъгватъ. Поведението на селяните четници. — Храбриятъ четникъ, русинъ Николай. — Турските войници избъгватъ. — Акцията въ Инияда успешна. Заловени турски пленници. — Гръцка депутация отъ Василико при Герджиковъ. — Г. изпраща свой заместникъ, тържествено посрещнатъ въ Василико. — Силяновъ залавя трима турски чиновници. — Ранените и пленниците се изпращатъ въ България.

Отъ Инияда тогава се хвърляха толкова силни прожектори, които ни осветляваха въ гората, гдето бяхме, че се виждахме въ гората, макаръ че до Инияда имаше 50—60 кил. Ние не виждахме Инияда и предполагахме, че тая свѣтлина е отъ електрически прожектори отъ турски военни параходи. Не знаехме, че руските военни параходи бяха дошли тамъ. Даже руски офицери, слѣзли на ловъ на сушата, срещнали едно отдѣление турски войници, които ги взели за наши комити. Въ тая престрелка паднали турски войници, а офицеринътъ, бѣгайки налетѣлъ на наши хора, които го убиватъ та донесоха дрехите му и дори една карта, която сѫ намѣрили у него. Взехъ една част отъ момчетата на П. Ангеловъ, взехъ и отъ Шиваровия участъкъ пакъ селяни момчета, сѫщо и отъ Цихниорския участъкъ и по такъвъ начинъ се образува една чета отъ 80 души. Съ всички тѣхъ на 3-ти августъ сутринта осъмнахъ на „Китката“, върхъ надъ Василико. Нито единъ отъ насъ не бѣше ходилъ въ Василико; знаехме, че има две махали, турска и гръцка, а не знаехме, колко войски има тамъ. Обаче на върха на Китката (единъ часъ отъ града) намѣрихме кюмурджии македонци, които ходѣха всѣки денъ въ града да занасятъ кюмуръ, отъ гдето съ мауни се препраща въ Цариградъ. Арестувахме веднага всичките, но се ука-

заха всички членове на организацията въ Битоля, които си внасяли и членските вноски въ битолската организация. Старитѣ съ конетѣ препратихме въ България, а младите оставихме. Които не можахме да снабдимъ съ пушки, останаха да действуватъ съ брадвите си за да пресъкатъ телеграфните жици, диреци и пр. На едного отъ тѣхъ, който изглеждаше най-преданъ и дай-разбранъ, можахме да му се довѣримъ да отиде въ Василико, да прегледа казармите и отдељните учреждения и да ни ориентира. И ние съ бинокъль различавахме улиците та самичкъ си снехъ една скица на улиците. Снабдихме се съ нѣколко тенекии газъ, пакъ отъ града съ помощта на сѫщия македонецъ, да ни послужи за подпалване на турската махала. Малко на северозападъ отъ Василико се намира турско село Потурнаково. Понеже тия турци сѫ вършили жестокости по-рано, трѣбаше да се направи нѣщо да се сплашатъ, за да не ни противодействуватъ. Опредѣлихъ за това Георги Костандиевъ и му дадохъ бомби и нѣколко момчета. Тѣй като на нѣколко мѣста низъ околността трѣбаше презъ сѫщата нощъ сѫщевременно да се извършатъ акции и понеже сѫ на близу та могатъ гърмежитѣ да се чуятъ, и понеже въ Василико имаше доста войска, пратихъ куриеръ низъ околните мѣста съ поржка, докато не чуятъ бомбитѣ отъ града и взрива въ Инияда, нищо да не предприематъ.

На 5 срещу 6 въ $1\frac{1}{2}$ часа потеглихме отъ върха къмъ Василико. По-рано разпределихъ момчетата да действуватъ въ града така: Силяновъ съ 20 души трѣбаше да нападне правителствения домъ, гдето имаше едно отдељение въоръжени стражари. Друго подобно отдељение трѣбаше да обгради турската махала, а трето, състоящо отъ 5-6 души, трѣбаше да заеме пжтя между Старо и Ново Василико (Старо-Василико е тур-

ска махала, а Ново-Василико — гръцка). Между тяхъ растоянието е 3-4 минути. Всички останали, които бъха безъ оржжие, ги пратихъ да унищожатъ телеграфните съобщения, щомъ чуятъ първите гърмежи. Азъ съ около 40 души — съ мене бъха Иванъ Варналиевъ и Карчо — тръбваше да заградимъ казармата и да я нападнемъ. Предполагахме, че всички въ това време ще спятъ. Между тия 40 души имаше само 15 четника, а другите бъха селяни изъ околността. Случайно научихме въ последния моментъ, че въ града имало не една, а две казарми, и че въ едната имало около 500 души, а въ другата до 300 души. Връщане нѣмаше: това ни съобщи единъ овчарь, който ни видѣ; той бъше българинъ, членъ на организацията. Разпитвахъ го на страна, казахъ му да не казва нищо и не казахъ нищо и на момчетата, а отдѣлихъ около 25 души и ги пратихъ за другата казарма.

Съвсемъ леко и неусътно всички се доближихме до целъта. Азъ имъ дадохъ срокъ на всички, — следъ 10 минути, щомъ встѫпимъ въ града, всѣки да се намѣри на мястото си и да чака сигнала, първата бомба. Всѣки отъ насъ имаше по 2-3 бомби, крѣгли, съ фитилъ. Още преди да тръгнемъ имаше споръ между момчетата, кой да фѣрли първата бомба. За да не се скаратъ, решихме да я хвѣрли единъ русинъ, Николай, който бъше попадналъ въ нашата чета. Азъ го намѣрихъ въ Бургасъ, единъ бродяга, дошелъ отъ Русия съ пароходъ. Указа се прекрасенъ човѣкъ. Доближихме 10 крачки до голѣмата казарма и всичките се наредихме задъ единъ зидъ. Условието бъше, че най-напредъ ще се хвѣрли бомбата и всички ще се нахвѣрлимъ съ щикове вжtre въ казармата и ще убиваме, за да не имъ дадемъ време да се докопатъ до оржжие. Забележихъ при вратата на казармата единъ часовий, който се разхождаше

предъ вратата, и още двама на площадката предъ казармата, а на 10 разкрача други двама, които си разговаряха. Бъхъ казаль на гарниста (по-рано билъ щабъ-гарнистъ въ Бургасъ), щомъ гръмне бомбата, да засвири на атака. Николай хвърли бомбата съ запаленъ фитилъ. Още преди да влѣзе въ града той запали единъ дълъгъ фитилъ, който го криеше запаленъ въ ржава, за да си бѫде сигуренъ и да не се издаваме съ свѣтлината. Следъ като прекрачи нѣколко крачки напредъ и изпсува на руски, хвърли бомбата. Щомъ избухна бомбата, единъ отъ ония двама часови извика: басталарь бизѣ (предаваме се), а войникътъ, близу до когото падна бомбата, изпъшка, — бѣ убитъ. Гарнистътъ засвири на атака, ние всички извикахме ура и се спуснахме въ казармата. Бъхъ раздѣлилъ селяните на две части, — едната да стои резерва и да легне, а другите съ насъ, съ щикове да влѣзатъ въ казармата. Ала въ решителния моментъ настѫпи една такава суматоха между селяните, че всичко разбръкаха. Ние се спуснахме къмъ казармата, а селяните, които трѣбаше съ насъ да тичатъ, залегнали заедно съ резервата и отъ уплахъ, богъ знае отъ що, взели да стрелятъ къмъ казармата. Азъ, Варналиевъ, Карчс, казакътъ Николай и още само двама-трима се спуснахме къмъ казармата, а всички други залегнели и стрелятъ та и насъ ще избиятъ. Николай изохка — бѣха го ранили нашите селяни въ ржата. Азъ като видѣхъ туй, върнахъ се заедно съ другарите и имъ заповѣдахъ да станатъ и да вървятъ подиръ насъ, а не да гърмятъ. Пакъ тръгнахме напредъ и пакъ тѣ залегнаха и пакъ стрелятъ та раниха Варналиева въ петата. Азъ пакъ се върнахъ, извадихъ револвера и имъ казахъ, че който стреля отъ тѣхъ, ще го убия. Казахъ имъ, ако не искатъ да вървятъ, поне да си пригответъ бомбитъ. И ние тръгнахме пакъ напредъ, а

единъ селянинъ си въобразилъ, види се, че съмъ казалъ да хвърлятъ бомби. Азъ осътихъ, че нѣщо силно ме удари въ крака, то бѣше бомба, която за щастие не се запали, защото въ страха си негова милостъ или забравилъ да запали или лошо запалилъ фитиля. Като се обърнахъ, видѣхъ, че нашитъ селяни се дръпнали назадъ. Морето бѣше задъ нась, е предъ нась казармата; и благодарение на морето тъ не мѣ изоставиха съвсемъ, а се бѣха дръпнали до брѣга за да се криятъ тамъ, види се. Тогава Варналиевъ каза да оставимъ селяните и да опитаме презъ прозорците да нахлуемъ сами и да хвърлимъ бомби. Но въ туй време казакътъ, макаръ раненъ, викаше „напредъ, напредъ, ще влѣземъ“ и бѣше почналъ да кърти вратите на казармата. Повърнахме се пакъ къмъ входа на казармата. Въ туй време чуваме гърмежи откъмъ морето върху нась: турските войници успѣли да избѣгатъ презъ други врати на казармата къмъ морето, навлѣзли тамъ въ ладии и отъ тамъ почнаха да стрелятъ къмъ нась. Тогава азъ казахъ на селяните да стрелятъ поне къмъ ладиите, и тъ почнаха да стрелятъ къмъ морето. После видѣхме, че казармата е празна, че турските войници избѣгали, види се, по кѫщята. Другото отдѣление при другата казарма намѣрило само 5-6 души, които избили, а другите войници били отишли да придружаватъ пощата и пр. Нашите дойдоха при мене. Тогава турската част на града пламна. Само Силяновото отдѣление имало да се бори съ нѣколко стражара и двама офицери. Въ туй време чухме взривъ въ Инияда, която е 2-3 часа на югъ отъ Василикъ, въ 3 часа точно. И въ Потурнаково изгърмяватъ на 3 часа нѣколко бомби и пламва селото. Руските кораби бѣха тамъ, при Инияда. П. Ангеловъ бѣше унищожилъ фара въ Инияда. Прожекторите тогава заиграли. П. Ангеловъ запалилъ една частъ отъ с. Инияда, което

е чисто турско село. Въ Василико действувахме не по-вече отъ единъ часъ, и бѣше вече се зазорило, когато решихме да се оттеглимъ на сборния пунктъ, който си бѣхме опредѣли по-отрано. Гарнистътъ засвири отбой. Върнахме се пакъ въ сѫщата планина, но на друга една могила. Когато излизахме отъ града, азъ не видѣхъ Силянова и отдѣлението му, чухъ гърмежи и му пратихъ Варналиева съ нѣколко четника на помощь, да види какво става и да се оттегли, ако е свършилъ. Той го сварилъ, когато е билъ вече на пътъ къмъ насъ, следъ като свършилъ работата си.

Когато всички се събрахме горе, видѣхме, че дватрима отъ нашитъ селяни липсуватъ, за едного знаехме, че е убитъ. Имаше и 3-4 ранени. Раненитъ привързахме, и трима отъ тѣхъ, които бѣха по-тежко ранени, изпратихме въ България. Между тѣхъ бѣше и Николай, който бѣ зле ударенъ въ дѣсната ржка, та сетне въ Бургасъ му я отрѣзаха. Той при все това, че бѣше така раненъ, се сражаваше съ лѣвата ржка съ револверъ. Силяновъ бѣ довелъ трима души пленници, които бѣха се противили дѣлго време, не се предавали. Единътъ бѣше началникътъ на пристанището, воененъ, другиятъ бѣше началникътъ на митницата, а третиятъ — началникътъ на пощата. Веднага и тримата ми се оплакаха, че по пътя били обискирани отъ четници, че имъ взели паритетъ и часовници. Пари отдавна не сѫ получавали и туку що получили заплатитъ си и пр. Азъ издирихъ паритетъ и часовниците и имъ ги повърнахъ. Началникътъ на пристанището говорѣше французки, бѣше интелигентенъ. Питахъ ги, какво обичатъ: да ги пуснемъ ли или да ги пратимъ въ България. Тѣ разбраха, че въстанието е повсемѣстно, понеже видѣха, че между нашитъ хора има селяни, които тѣ сѫ виждали въ Василико. Тѣ се боеха, ако ги пуснемъ, да не би да ги пресрещ-

натъ други и да ги избиятъ. Затова обявиха, че предпочтатъ да ги пратимъ въ България. Така и стана — заедно съ ранените ги пратихме обезоргжени. Само на офицерина взехме шашката. Изпратихме ги въ Бургасъ.

Разпратихъ веднага куриери по другите мѣста за да ми известятъ, какво сѫ свършили въ тоя районъ, а ние си почивахме. Икономовъ бѣше извѣршилъ акцията си не въ Урумбегли, а въ Инджекъой. На другия денъ пратихъ едно малко отдѣление въ Василико да видятъ, има ли войска тамъ, не иде ли нѣкакво подкрепление. Следъ известно време тѣ се върнаха съ трима души граждани, гърци, като делегати отъ страна на цѣлия градъ. Тѣ пожелали да се срещнатъ съ началника на отряда, съ мене. Разпитахъ ги, и тѣ ми съобщиха, че една част отъ турската войска още презъ нощта избѣгала, а другата частъ изчиستила града на заранъта, а заедно съ нея и турското население избѣгало, както и турското население отъ Потурнаково. Градътъ билъ чистъ отъ турци та ни канѣха да влѣземъ въ града, гдето щѣли да ни посрещнатъ съ радость, за да имъ уредимъ управлението, понеже останали безъ всѣка власть. Казахъ имъ, че ще се прати едно отдѣление въ града, а колкото за власть, нека си уредятъ, каквото управление си щатъ. Питаха ни, каква бандера да вдигнатъ („каква бандера на вдигнимъ?“), а азъ имъ отговорихъ, че за настъ е безразлично, — да вдигнатъ каквато си щатъ бандера. Казахъ имъ, че реквизиция нѣма да имъ налагаме, но ще искаме храна да ни даватъ (брашно, сирене, кошове грозде и пр.). Тѣ изнесоха доста нѣща. Едно отдѣление замина при тѣхъ съ заповѣдь да не ношува тамъ. Веднага дойдоха да ми се оплачатъ, че се явили пирати. Шиваровъ бѣше заминалъ тамъ. Тѣ го пресрещнали съ камбани, съ хоругви, съ поповетѣ му, изкарали и млади момичета.

Поканили ги на обѣдъ, — Шиварова отдѣлно, но той не искалъ да се дѣли отъ момчетата. Прислужвали имъ хубави жени и пр.. Канили ги да нощуватъ, но азъ бѣхъ строго забранилъ. Приготвили имъ разни подаръци, часовници и пр., но нашитѣ отказали да приематъ. Избрали си гражданитѣ една градска комисия. Шиваровъ имъ казалъ, че ще държи отговорна тая комисия за най-малкия произволъ, който би направила. Бѣхъ заповѣдалъ да изгорятъ всички данъчни книги, всички официални копия, да освободятъ арестуванитѣ. Това бѣ извѣршено.

VII

Предприетитѣ въстанически акции по цѣлата областъ сполучливо извѣршени. — Смъртъта на войводата Кондоловъ. — Временно затишие. — Възвание къмъ гръцкото население въ Одринско. — Нерешителността на другаритѣ отъ главното боево тѣло да действуватъ. Герджиковъ принуденъ самъ да решава и да се разпорежда. — Турска войска почва да действува нападателно. Паника между българското население, масово бѣгство къмъ българската граница. — Старанията на Г. да задържа турцитѣ докато се изтеглятъ бѣжанцитѣ. — Бѣжански лагеръ при с. Аланкайрякъ. — Шанговъ пристига съ чета доброволци. — Печаленъ край на въстанието.

Получихъ известие, че на всѣкажде предприетитѣ акции въ тая областъ сѫ дали отличенъ резултатъ. Затуй решихъ да замина къмъ Малко Търново. Това ме окуражи та искахъ да поканя другаритѣ да се съберемъ и да нападнемъ града Малко Търново. Три-четири нощи подредъ слушахме гърмежи по границата, — значи вършеха работа нашитѣ. Около 16 турски поста бѣха изгорени. Турски войници блуждаеха по единъ по-двама низъ горитѣ, избѣгали отъ постовете, и тѣ или биваха добивани или пленявани, ние ги изпра-

тихме едни въ Малко Търново, а други въ България. Нѣкои турски войници, ранени, изпратихме въ Малко Търново.

Когато потеглихъ къмъ М. Търново, пративъ куриери на Маджаровъ и Икономовъ. Тѣ отговориха, че сѫ заети съ мѣстната си работа и не могатъ да дойдатъ да се срещнемъ. Преди първия день на акциитѣ този, който трѣбваше да ржководи движението въ участъка на с. Велика, Кондоловъ, биде убитъ отъ турцитѣ. Билъ тежко раненъ въ корема, мжчилъ се нѣколко часа, молилъ се на другаритѣ си да го довършатъ, и тѣ хвърляли жребие, кой да извърши това, и така единъ го застрелялъ въ главата. Тази загуба бѣше много чувствителна за нась. Войската въ Урумкъой, гдето действуваше Икономовъ, не избѣгала; селяните все тъй зле се показвали. Маджаровъ тъй сѫщо нищо особено не извършилъ. Веднага писахъ на Икономова да отиде самъ въ с. Велика, да назначи замѣстникъ на Кондолова. Отъ Василико заминахъ на 7-ми августъ вечеръта.

Презъ всичкото време на въстанието другаритѣ ми Маджаровъ и Икономовъ сѫ избѣгвали да взематъ каквато и да е пряма отговорност. Никакви прямі заповѣди не искали да даватъ и все сѫ препращали къмъ мене за упътване. Азъ, като видѣхъ тая нерешителност (Маджаровъ бѣше по темпераментъ такъвъ, не обичаше да се разправя съ много хора, а даде решително мнение), взехъ всички отговорности върху си, а давахъ съвети и разпореждания дори на другари, които бѣха до два дена далече отъ мене. Това много прѣчеше на работата и менъ спѣваше. Икономовъ постоянно се извиняваше, че е новъ въ работата и че ако бѣхме били заедно, би било друго. Тѣ бѣха прекалено скромни, а азъ не искахъ да играя ролята на главнокомандующъ, но съсътне видѣхъ, че не мога да не взема отговорностъ

върху себе си, и така азъ по неволя се налагахъ. Поради това зарѣзахъ своя планъ за М. Търново и решихъ да тръгна съ обиколка по другитѣ райони, за да видимъ, какво става. Съ мене бѣха нѣколцина другари — Силяновъ и др. Карчо бѣ падналъ боленъ отъ пневмония та го изпратихъ въ България. Сведенията, които отъ всѣкїде събрахъ, било лично, било отъ курieri, показваха, че на всѣкїде турските войски — отъ границата до подножието на Странджа до предъ Лозенъ-градъ — сѫ изпразнили революционната територия съ изключение на града М. Търново.

Ние почнахме вѫтрешно да се уреждаме нѣкакъ си. Ала азъ предвиждахъ много добре, какъвъ ще бѫде изходътъ. Населението бѣше весело, по селата хора играеха, гозби слагаха. Немаше мое-тво: въ горитѣ преди и следъ конгреса имахме приготвени складове; цѣлата реколта бѣше сложена, въ брашно и жита, въ общи хамбари, въ общи складове. И добитъкътъ бѣше станалъ общъ имотъ. Понеже бѣхме взели много пушки отъ турски войници и бѣхме внесли още кримки отъ България, раздахме ги на населението и почнахме да обучаваме тия, които знаеха да боравятъ съ оръжие. Споредъ мене ние си изгубихме времето съ тия второстепенни работи. Следъ 10-тина дена следъ вѫстанието издадохме едно възвание за гърцитѣ на гръцки, въ което казахме, че ние не се боримъ да възстановяваме българско царство, да превземаме територия, а само за човѣшки права, че и тѣ и турцитѣ се нуждаятъ отъ това та нека ни подкрепятъ въ морално и материално отношение. Силяновъ го написа на гръцки. Това възвание го прѣснахме между гръцкия села. Само единъ гръкъ дойде въ четата, единъ 45 годишенъ човѣкъ. Нито единъ отъ младежите гърци не се отзовѣ. Затова Петъръ Ангеловъ, ядосанъ, бѣ по своя инициатива наложилъ парич-

на контрибуция на нѣкои грѣцки села — на Ахтополъ, Василико и др. Въ Ахтополъ има дѣржавна солница, тамъ е имало тогава до 200,000 кгр. соль. Намъ трѣбаше соль за селата. За туй съобщихъ на Ангелова да разбиятъ дѣржавната солница, да извадятъ сольта и да допускатъ на селянитѣ, които ще дохождатъ съ коля, да разнасятъ соль въ селата. Гърцитѣ не поискаха това да направятъ, но Ангеловъ това извѣрши.

Ние очаквахме въ това време да ни дойде помощъ отъ Бѣлгария. Даевъ ми бѣ писалъ, че арменцитѣ по Одринския въпросъ не устояли на обещанието си та нищо не можалъ да извѣрши. Между туй въ Варна се бѣ образувала една комисия отъ одринци за да събере помошь въ хора и пари. Тая комисия въоржжава 40 души четници, повече одринчани, емигранти и нѣколцина арменци, на чело съ Даева, ги праща при насъ. Знаехъ, че ще дойдатъ, и съ нетѣрпение чакахъ, понеже очаквахъ турцитѣ да почнатъ нападателно да действуватъ.

Следъ 15—20 дена отъ въстанието, следъ такова затишие отъ турска страна почнаха да ни съобщаватъ отъ крайнитѣ пунктове на революционната областъ, че турска войска се концентрира. Не се мина много време и азъ почти едновременно отъ три различни мѣста получихъ известие, че турската войска настѫпва откъмъ Дерекъой по лозенградското шосе, гдето Маджаровъ действуваше, и отъ Одринъ, по пограничната линия, да ни ударятъ и въ флангъ, а сѫщевременно се явилъ и въ Инияда единъ турски десантъ.

Отъ всѣкаде ме запитваха, какво да се прази. Отговаряхъ, да се противостои, до колкото се може, но щомъ силата е голѣма, да се предпази населението отъ сѣчъ. Още едва получили моята заповѣдъ, не могли да изпълнятъ заповѣдъта, понеже населението, щомъ по-

душило, че турцитѣ идатъ, веднага въ крайнитѣ области на революционната територия избѣгало въ гората. Паниката се предава на цѣлото население и всички се устремяватъ къмъ границата. Въ туй време Даевъ пристига съ четата си. Азъ го повикахъ при мене и го пратихъ да отиде въ първигъ редове, да отиде срещу турската войска отъ западна страна. Мѣстността въ цѣлата малкотърновска околия, гдето действувахме ние, е гжсто гориста. Ни на едно място не можахме да се спремъ за едно по-серизично сражение; сѫщо и за турцитѣ не бѣше сгодно. Само за засада бѣше сгодно. Единъ другиго не можехме да преследваме въ гората. Турцитѣ, които настъпваха, първомъ отъ далечъ бомбардирваха съ артилерия гората и селото и сетне навлизаха. Когато настъпи този смутъ, азъ, Маджаровъ и Икономовъ бѣхме раздѣлени и не можехме вече да се сношаваме, понеже войската бѣше навлѣзла между насъ. Това ставаше около 25—26 августъ.

Тамъ, гдето бѣхъ азъ, едва намѣрихъ една мѣстност съ два голи баира, и тамъ се окопахме съ решение да дадемъ тамъ едно сражение. Бѣхме само 60—70 души все селяни, а само 15—20 души четници. Населението пъкъ бѣше избѣгало въ горитѣ. Понеже имаше нѣкои предъ насъ, погрижихъ се да отидатъ задъ насъ, та по-лесно да избѣгатъ следъ нашето поражение. Три дена стояхме тамъ на позициите, ала турцитѣ избѣгваха да дадатъ сражение, избикаляха. Най-сетне решихъ да ги предизвикамъ нѣкакъ си. Пратихъ едно малко отдѣление на една неважна могилка съ заповѣдъ да стреля, щомъ забележи турци, и да се оттегли къмъ насъ. Това стана и наистина атакува турски войници. Тѣ тѣй сѫщо дадоха нѣколко залпа, завърза се малка престрелка, нашите имаха превъзходство. Азъ взехъ нѣколко другари и отдохъ на подкрепление. Но въ туй

време турцитѣ се оттеглятъ. Не се минаватъ два часа, веднага почнаха да стрелятъ върху насъ отъ прикрито място съ артилерия. Ние бѣхме на главната позиция. Отначало селяните се уплашиха отъ гранатите, но сепак се поокопиха. Гранатите падаха отначало задъ насъ и предъ насъ. Указа се, че турцитѣ не можеха да определятъ разстоянието, и когато почнаха да хвърлятъ шрапнелите, всички падаха до 300 метра предъ насъ. Тая стрелба трая до вечеръта, а ни единъ пехотинецъ турчинъ не се яви. Очевидно бѣше, че турцитѣ бѣха аджамии въ артилерийската стрелба.

Презъ деня населението, което бѣше единъ часъ отъ насъ, чува топовните гърмежи и въ панически страхъ, повече жени и деца, избѣгватъ къмъ българската граница, а мнозина отъ сѫщите бѣха при насъ, при мене. Решихме да останемъ презъ нощта на позициите си, като предполагахме, че на другия денъ войската ще ни нападне. Презъ нощта обиколихъ нощните патрули, които бѣха повече селяни, и намѣрихъ, че повечето отъ тяхъ липсватъ, — избѣгали. Едного сварихъ тъкмо, когато искаше да се измъкне. Той ми отговори: „Бай Герджиковъ, до кога бѣха децата и жените тукъ по селата, имаше за какво да се биемъ, но сега тѣ тамъ въ България ще просятъ, а пъкъ азъ нѣма защо тукъ да се бия, за букитѣ не желая да се бия“. Този отговоръ ми направи силно впечатление. Обезоръжихъ го и го настрихъ. Отидохъ при другарите, събудихъ ги и имъ казахъ, какъ стои работата, и ги питахъ, желаятъ ли да останатъ да се даде едно сражение. Тѣ казваха, че желаятъ, но все изказваха желание да осигурятъ семействата си. Все пакъ и на другия денъ чакахме турцитѣ, но тѣ не се явиха никакъ, нито съ артилерията, нито съ пехотата си. Куриери дойдоха и ни съобщиха, че населението изъ вътрешността бѣга къмъ границата и

по другите места и че може би ще бъде настигнато отъ аскера и отъ арнаутите. Тогава азъ пуснахъ повече отъ половината селяни да застигнатъ домашните си, а съ четниците тръгнахъ (15—16 души) да поспремъ нѣкакъ си войската, докато другата партида бѣжанци стигне до България. Вървейки нататъкъ посрещна ни другъ куриеръ, който ни съобщи, че Даевъ съ другарите си придръжавадъ бѣжанците и че тѣ свободно щѣли да минатъ до границата. Казаха ми, че имало още бѣжанци изъ вътрешността, които щѣли да минатъ къмъ границата. Въ туй време ми се съобщи, че войската, която идваше по пограничната линия, на всѣки единъ разрушенъ турски постъ, до който стигнала, оставяла на чадъри по 100 души аскеръ, който веднага заемалъ границата и правѣлъ отстѫпленietо невъзможно. Веднага азъ тогава пратихъ този куриеръ да съобщи на Даева да ми изпрати 10-тина момчета на единъ турски постъ, който още не бѣше заетъ, та да ида да го заема, за да оставимъ поне едно място, свободно за отстѫпление. Това сполучихъ да сторя. То бѣше въ началото на септемврий.

Много отъ бѣжанците, уведомени отъ хора, които пратихъ, минаха по него каналъ. Около 4—5 дена тая върволица бѣжанци се мѣкнѣше по тоя каналъ. Когато изминали бѣжанците, получихъ известие, че въ България около Аланкайрякъ се натрупали до 15—20 хиляди бѣжанци, гладни, безъ покривъ, безъ храна, безъ нищо, безъ да се грижи нѣкой за тѣхъ. Тогава отдѣлихъ 10-на души другари отъ четата до завлѣкатъ цѣло едно турско стадо говеда, около 100-тина глави, което бѣше наблизу, въ България кѫде Аланкайрякъ за бѣжанците. Селяните, които бѣха при мене, сѫщо така настояваха да идатъ въ България. И азъ видѣхъ, че е глупостъ да се опиратъ вече, минахме всички границата и се упътихме къмъ Аланкайрякъ. Срещнахъ и Маджарова и Ико-

номова, които тъй също бъха минали въ България презъ тоя и презъ предния денъ. Бъжанцитъ бъха всички на една голъма поляна до с. Аланкайракъ.

7 априлъ.

Нашата задача бъше да помагаме на бъжанцитъ, да имъ доставимъ храна. Ония заловени турски говеда хванаха място. Повикахъ Кръстъ Българията отъ Чокенско. Дойде той съ четата си. Пристигна и Шанговъ отъ София съ 40 души чета, която събрали въ София. Той ми съобщи, че той посъбрали пушки, половината бердани, половината манлихери, получилъ и пари та образувалъ чета отъ всевъзможни типове. Шанговъ дойде на лагера, на бивака въ Аланкайракъ, обтегна той една шатра. Азъ му казахъ, че той тукъ не може да действува безъ организацията. Разоржихъ момчетата и дадохъ оржието на свои хора, на селяните бъжанци, понеже ние имахме кримки. Шанговъ се сърдѣше и затова и сега сме зле. Само по-здравитъ момчета, по-юначнитъ четници събрахъ на едно, понеже мислехъ, че ще действуваме съ рискове. Отъ 5—600 въоружени хора едва останаха по тоя начинъ 100-тина души. Съ тяхъ азъ, Маджаровъ и Икономовъ се върнахме на вчтре до самата граница. Решихме да пратимъ две отдѣления да тероризиратъ арнаутите, които плячкосватъ оставените имоти. Варналиевъ бъше на чело на едно отдѣление, и Дико Джелеповъ — на другото съ по 15-тина души. Друго едно отдѣление пратихме къмъ Блаца и Маджура, гдето населението не бъше успѣло да избѣга та още се криеше въ единъ долъ, за да го придружи и да го прекара презъ границата, а чухме, че вече турцитъ вършатъ насилия. Това отдѣление се предводителствуваше отъ мястни хора. Понеже имаше още голъма част отъ населението, което не бъше успѣло да избѣга, а чухме, че войската го застигнала, пратихме

четвърто отдѣление да я пресрѣща. Останалитѣ около 30—40 души четници раздѣлихме на три чети по 10 души та всѣки отъ насъ отъ три различни страни трѣбаше да нападнемъ една турска застава, казарма, близу до границата, която най-много прѣчеше на бѣжанцитѣ. Нападнахме я (въ началото на септемврий) и дѣржахме турцитѣ нѣколко часа въ обсадно положение, денемъ; обиколихме ги, но тѣ успѣха да влѣзатъ въ шанцоветѣ си около казармата, откриха огънъ и ние трѣбаше да водимъ престрелка съ тѣхъ нѣколко часа. Планътѣ бѣше да ги нападнемъ ненадейно, ала тѣ по-рано съгледали авангардията на Икономова и така постигнахме поне туй, че тѣ разбраха, че въ околността още сѫществуваме, та не смѣха много да излизатъ и да пресрѣщатъ бѣжанцитѣ, да безчестятъ жени. Успѣхме напълно, като безпокоехме съ своитѣ партизански отдѣления да запазимъ 15-тина дена тоя каналъ отворенъ за бѣжанцитѣ та успѣха да си взематъ кое-що. Тая застава бѣше южно отъ Аланкайрякъ, близу до поста Чифликъ.

Следъ това турцитѣ станаха окончателно господари на положението. Нашитѣ бѣжанци, отъ една страна тия, що бѣха близу до Аланкайрякъ, отиваха къмъ Бургаско, а други имаше къмъ Алагюнъ и Факията. Азъ съ Силянова и Икономова предприехъ една обиколка за да видимъ, на какъвъ халъ сѫ бѣжанцитѣ. Намѣрихме ги въ ужасна обстановка—тѣ спѣха по улицитѣ, по черковнитѣ дворища, гладни, изнемощѣли. Надумвахме ги да се върнатъ обратно въ Турция и ги увѣрявахме, че и ние ще идемъ съ тѣхъ. Ала тѣ бѣха обзети отъ панически страхъ та не рачиха. А околийскиятъ началникъ отъ Бургасъ имъ обещаваше, че ще бѣдатъ настанени въ Бургаско. Всичко туй продължава до къмъ края на септемврий. Тогава се върнахме, и азъ отидохъ

въ Пловдивъ. Бѣха назначени комисии отъ правителството подъ председателството на окръжни управители за да настаниватъ бѣжанцитѣ. Тия емигрантски комисии настаниха бѣжанцитѣ отъ частъ въ Варненско, — най-много въ Варненско, не по-малко отъ 6—7 хиляди души, а другитѣ въ Бургаско, Карнобатско и Айтоско.

VIII

Герджиковъ въ София. — Събраніе на македоноодрински дейци по въпроса за отговорноститѣ за подигнатото въстание. — Б. Сарафовъ заминава въ странство. Герджиковъ отива съ него. — На гарата въ Бѣлградъ. — Среши съ хора на сръбското правителство. — Поведението на Сарафовъ въ Виена и Лондонъ. — Г. негодува противъ Сарафова.

Преди да се върнемъ въ Пловдивъ ние тримата съ Силяновъ и още нѣколко други четници прекарахме около 20 дена въ с. Св. Никола при Созополь. И Даевъ бѣше съ насъ. Правителството ни преследваше. Ние искахме да запазимъ поне една частъ отъ оръжието, което бѣхме прибрали отъ бѣжанцитѣ. Прѣснахме оръжието по складове и по границата, промѣнихме складовете, ала правителството намѣри и новите складове и по-голѣмата частъ оръжие конфискува. Намѣриха и 100-тина бомби, които предадоха на военните въ Бургасъ, а тѣ, отъ страхъ да не стане нѣкоя експлозия въ складовете имъ, ги фърлиха въ морето. Въ туй време получихме известие отъ София да идемъ на нѣкакво съвещание, понеже бѣха достигнали въ София много войводи отъ Македония, а и Сарафовъ бѣше се върналъ.

Всички ние — за Даевъ не помня, да ли дойде и той, — дойдохме въ София и взехме участие въ съвещанията, които се бѣха почнали вече. Бѣха тукъ и Сандански, Чернопѣевъ, Чакалarovъ и др.

Два въпроса бъха на дневен редъ: Сандански и Чернопеевъ бъха повдигнали въпроса, защо се е дигнало въстание, въ което тъ не взеха активно участие. Сандански бъше озлобенъ, че други се прославиха, особено Сарафовъ, а той не бъше нищо направилъ. Главната цель имъ бъше да се манифестира тенденцията на Сандански и С-ие за отцепване; тъ образуваха крайна лъвица. И азъ говорихъ, че по принципъ съмъ билъ противъ въстанието, та и азъ бъхъ по принципъ съгласенъ съ Сандански, а именно, че организацията тръбва да тръгне по другъ пътъ, да се децентрализира, да се реформира, да се направи всичко възможно за да се закрепи тя изново и да се избъгнатъ втори пътъ такива лудории, както до сега и пр. Сандански и др. бъха поддръжани отъ Стефанова, който бъше тъхниятъ идеологъ.

Вториятъ въпросъ бъше: Сарафовъ заяви въ събранието, а също и Чакаларовъ, че тъ, когато напуснали населението въ Битолско, то ги било опълномощило, щото отъ гдето и да е да намърятъ пари, да му помогнатъ. Сарафовъ заяви, че той ще замине за Европа отъ свое име да набави тия пари по начинъ, какъвто той ще намъри за удобенъ. Противъ това азъ най-много се опълчихъ, защото постъпката на Сарафова излизаше актъ на незачитане организацията, актъ на своеволие толкова повече, че неговото име бъше въ странство свързано съ името на организацията. Поискахъ да покаже пълномощното, съ което ужъ го опълномощило населението въ Битолско. Цѣлата лъвица ме поддръжаше, събранието бъше бурно до тамъ, че едва ли не дойде до вадене ками и револвери. Този въпросъ зания събранието два-три вечера. Стефановъ видѣ у мене свой противникъ, който бѣ успѣлъ да увлѣче голѣма частъ отъ другарите. Затова една вечеръ, когато къмъ 10¹/₂, бъхъ излѣзълъ отъ събранието, причаканъ

отъ стражари, ме грабнаха и заведоха право на гарата и ме интернираха въ Пловдивъ. Увѣренъ съмъ въ туй, че всичко туй бѣше работа на Сарафова. Азъ бѣхъ му казалъ явно, че ако той ми се падне вжтре въ Турция, ще му одера кожата, а и той ми каза сѫщото. Отношенията ни бѣха много изострени.

Презъ туй време, когато ние заседавахме, два-три пжти презъ два-три дена ме повикаха представителите Татарчевъ и Матовъ въ дома на Стефанова и тамъ тѣ ме увѣряваха, че Сарафовъ непремѣнно ще успѣе да отиде въ Европа, макаръ и самъ, и че е по-добре единъ отъ насъ да отиде съ него. Азъ предложихъ да отиде Татарчевъ, като най-подходящъ, най-свѣтски човѣкъ. Татарчевъ не се съгласяваше, но Стефановъ настоя азъ да отида. Азъ не се съгласявахъ, въпросътъ остана тъй, а презъ другата вечеръ мене интернираха въ Пловдивъ. Десетина дена следъ това въ Пловдивъ дойде Туше Дели-ивановъ и ми каза, че е натоваренъ отъ Стефанова, Матова и Татарчева да ми каже, па и отъ свое име ме съвѣтва-^{те}, да замина заедно съ Сарафова. Азъ казахъ, че бихъ желалъ да имамъ поне съгласието на всички другари отъ събранието, а той ми каза, че тѣ всички сѫ съгласни. Сетне се разбра, че Стефановъ му е предалъ тъй, — той го излъгалъ. Стефановъ трѣбва да е виждалъ нѣкакъвъ съперникъ у мене, понеже бѣше почналъ той да има известно влияние върху лѣвицата та искалъ да ме отстрани. Азъ поставихъ условие, щото организацията да издаде само едно пълномощно, въ което да бждатъ поменати моето име и името на Сарафова, така щото той да не може безъ мене да представлява организацията нигде, нито азъ безъ него. Представителите се съгласили на това, защото интимната имъ мисъль е била да отстранятъ насъ двамата отъ тукъ, понеже Сарафовъ държеше въ ржцетѣ си единия лагеръ, а азъ

противния, та да могатъ въ наше отсѫтствие по-лесно да се разправятъ съ негодуващите.

Азъ тръгнахъ отъ Пловдивъ направо за Бълградъ, като не смеехъ да се спра въ София, понеже бяхъ интерниранъ и мислехъ, че правителството може да ми направи нѣкоя спънка. Чакахъ четири петъ дена Сарафова въ Бълградъ. Сварихъ въ Бълградъ Матей Герова и Ляпова като авангвардия. Сарафовъ бѣше взелъ мѣрки да се рекламира на всѣкѫде. Матей Геровъ бѣше ангажиралъ стотина студенти, Ляповъ други граждани ангажиралъ, та на гарата се намѣри множество свѣтъ, който направи овация на Сарафова. Азъ не знаехъ нищо, че Сарафовъ пристига, отъ мене Ляповъ и Геровъ това сж криели. Азъ нѣмахъ ни пари, чакахъ да ми изпратятъ пари да си купя дрехи. Тълпата вървѣше подиръ файтона съ „живио“ на Сарафовъ. Мнозина студенти се качиха горе въ хотела „Код Париза“. Сарафовъ излѣзе на балкона, държа речь. Изобщо много тържествена среща бѣше. На другия денъ и азъ се пренесохъ въ сѫщия хотелъ. Първъ дойде да ни посети Светославъ Симичъ, а вечеръта ни покани на вечеря, на която присѫтствуваха и нѣкои отъ офицеритѣ съзаклятници, превратаджии, между тѣхъ и Машинъ. Геровъ остана да се върти около насъ, а Ляповъ изчезна. Геровъ искаше да му издействува едно пълномощно отъ представителството въ София да остане като представитель на В. организация въ България. Азъ му отказахъ, понеже ми направи лошо впечатление и писахъ противъ него на Татарчева и Матова. На втория денъ дойде при насъ Балугчичъ, който се оказа старъ приятель на Сарафова, и той ни покани на обѣдъ, като каза, че ще присѫтствува едно лице, за което не трѣбва да се знае, че ни е виждало. На обѣда дойде единъ госпо-

динъ, който извести, че очакваното лице не ще може да дойде. Тогава узнахъ, че очакваното лице билъ нѣкакъвъ роднин (вуйчо?) на сегашния кралъ Петъръ. Тамъ стана една малка маневра. Госпожа Балугичъ ме заприказа, бѣше на кафето, а въ този моментъ онзи господинъ, който каза, че лицето не ще дойде, се оттегли съ Сарафова въ друга стая около 20 минути и следъ това пакъ се върнаха. Въ туй време дамата особено се стараеше да ме занимава, и азъ не можехъ по никой начинъ да се избавя отъ това. На прощаване дамата предложи да се фотографирате вкупомъ отъ единъ случаенъ(?) фотографъ тамъ, и се фотографирахме. И Матей Геровъ позираше съ насъ. На другия денъ заминахме за Виена. Ляповъ бѣше подготвилъ работата, — като стигнахме на гарата въ Виена, посрещна ни г. Минцесъ. Минцесъ се обърна къмъ Сарафова между другото и съ думитъ: „Борисе, да не ходишъ тамъ, защото нѣма да излѣзе нищо“. Сарафовъ го потупа по рамото и отговори: „Не бой се, Борисъ знае, какво прави“. Азъ настоявахъ да заминемъ още сѫщата вечеръ нататъкъ. Сарафовъ казваше, че било хубаво да останемъ, поне единъ денъ да си починемъ въ Виена. Сутринта Сарафовъ ми каза, че ималъ една своя приятелка, съ която щѣль да прекара до обѣдъ. Азъ до обѣдъ стояхъ въ хотела съ единъ студентъ, Киселковъ, когото повикахъ, и къмъ 11 часа излизаме отъ хотела. Тъкмо на вратата, спира единъ файтонъ и слиза Минцесъ, който, запъхтѣнъ, попита: „Тукъ ли е Сарафовъ?“ Азъ отговорихъ, че не е. „Азъ нали му казвахъ да не ходи тамъ?!“ „При кого?“ — попитахъ. „При графа!“ Попитахъ: „Кой графъ?“ Минцесъ отговори: „Голуховски. Не ужeli мислите, че Борисъ ще надълже човѣка, който държи въ ръцетъ си цѣлия Балкански полуостровъ!“ Азъ, макаръ да не бѣхъ въ течението на работата, за да не изпадна въ глупаво поло-

жение предъ Минцеса, казахъ: „Не бойте се, Сарафовъ не е дете и ще знае, какъ да постъпи“. При тоя разговоръ присъствуваше и студентътъ Киселковъ. Минцесъ бѣше много разтревоженъ. Азъ поканихъ Минцеса да дойде въ гостилницата, гдeto щѣхме да се срещнемъ съ Сарафова, но Минцесъ ядосанъ каза: „Не желая да го видя“. Качи се на файтона и си замина. Въ гостилницата подиръ малко дойде и Сарафовъ. Азъ бѣхъ все съ Киселкова. Азъ само го запитахъ: „Е, любовъта какъ отива?“ Той взе да ми разправя, че тя била жена, която обичалъ, която не видѣлъ отдавна и пр. Все на тая тема. Вечеръта заминахме за Лондонъ. По пътя запитахъ Бориса: „Какво бѣше разтревожилъ Минцеса? Защо, като тие казалъ да не ходишъ при Голуховски, а ти си отишель?“ Сарафовъ тръснато ми отговори: „За какъвъ Голуховски ми разправяшъ? Кой ти е казвалъ това?“ Азъ му казахъ. „Той сънува; при никакъвъ Голуховски не съмъ ходилъ“. Това бѣше всичко на тая тема.

Въ Лондонъ презъ Доверъ ни посрещна Божирадъ Татарчевъ и слѣзохме въ неговия пансионъ. Почти едновременно пристигнаха тамъ Цончевъ и Гологановъ. Срещнахме се съ г. Муръ, депутатъ, и съ много отъ членовете на либералната партия. Въ клуба на либералите ни устроиха една среща съ Цончева и Гологанова. Питаха ни преди това, нѣмаме ли нищо противъ. Искаха, види се, да видятъ и отношенията ни. Устроиха и една панахида въ тѣхната катедрала за падналите. Тѣхниятъ епископъ държа речь. Присъствувахме Цончевъ, Сарафовъ и азъ. Борисъ все гледаше да намъри нѣкакъвъ заемъ — 2—3 милиона. Срещнахме се съ нѣкои хора все по тоя въпросъ. Хората му искаха „реални гаранции“, а той предлагаше експлоатацията на Охридското езеро, като се освободи Македония. Глупости бѣха то. Въ Лондонъ .узнахъ, че тамъ билъ нѣкой си

Лазаровичъ, който билъ издалъ карта на Македония, на която били отбелязани стратегическите пунктове, гдето ще ставатъ сраженията (ужъ тия пунктове били отбелязани съ ржката на Сарафовъ). Той минавалъ за представител на организацията, събрали пари, които ужъ пращалъ на Сарафова и пр. Мошеникъ. Казалъ на Божирада да устрои една среща между мене, него и Сарафовъ. Това стана въ писалището на Муръ (адвокатско писалище). При първа среща веднага попитахъ Лазаровича, каква е тази карта, кой му е далъ право да събира пари и пр. Лазаровичъ призна, че е вземалъ пари, но каза, че е пратилъ пари и на организацията. Като го попитахъ, кому, отговори, че е пращалъ на Сарафова. Сарафовъ тогава се принуди да признае, че е получилъ не повече отъ десетина хиляди франка, а онзи твърдѣше, че е пращалъ много повече, че е пращалъ и чрезъ представителите на организацията въ Гърция. Извиняваше се, че билъ натоварилъ единъ параходъ съ оржжие, че оржието на този параходъ турцитъ или гръцкото правителство конфискували. При тия разговори и Лазаровичъ и Сарафовъ се смутиха. Това го забележиха и Татарчевъ и Муръ. Веднага влѣзе жената на Лазаровичъ, една красива американка съ свободни маниери, и веднага се нахвърли на настъ съ комплименти, че била щастлива да ни стисне ржката, да се запознае съ насъ, да ѝ разправимъ нѣщо за себе си и пр. По този начинъ тя умѣло прекъсна разговора, взе ни подъ ржка, отведе ни долу на улицата, покани ни на обѣдъ. Азъ искахъ да откажа, но Сарафовъ прибърза и прие обѣда. На другия денъ Лазаровичъ телографически ни съобщи менюто. Страшенъ шарлатанинъ!

СПОМЕНИ
на
д-ръ ХРИСТО ТАТАРЧЕВЪ

ПРЕДГОВОРЪ

При основаването на вътрешната македонска революционна организация много важна роля се падна на Д-ръ Христо Татарчевъ, председател на първия Централен революц. комитетъ, заседаващ въ Солунъ. Докато се стараехъ да запиша спомените на други видни македонски дейци, грижейки се особено да не изпустна нѣкои отъ тѣхъ, които бѣха у насъ само кратковременни гости, минаха се години и настъпиха войните та моята работа стана мъчна и сама по себе си се прекрати. Смѣтакъ за важна празнина въ свиитѣ записки липсата на спомени отъ Д-ръ Хр. Татарчевъ за времето, когато се е туряло началото на В. О. подъ негово председателство. Затова все мислѣхъ да уловя случай да поразпитамъ г. Татарчева за подробности поне отъ тоя началенъ и твърде любопитенъ периодъ въ историята на В. О. Най-сетне това ми се удаде презъ януари 1917 година, когато можахъ въ две срещи да запиша спомените му до включ. 1894 год. Бѣше думата посетне да продължимъ почнатата работа, която по необходимост трѣбваше да се прекъсне поради официалните задължения на доктора, тогава заведващъ болница на фронта. Но за жалостъ после вече не се случи благоприятенъ моментъ за това. Надѣвамъ се, че самъ г. Татарчевъ, който сега живѣе въ чужбина, единъ денъ ще може да продължи и завърши спомените си.

Ако и недовършени, обнародваните тукъ спомени на г. Т. съдѣржатъ любопитни данни, които сѫ ценно

допълнение къмъ материалитъ касателно началния периодъ на революционното движение въ Македония. Читателъ ще намъри и въ спомените отъ детинството и ученическитъ години на г. Т. сполучлива характеристика на тогавашното угнетено душевно състояние на българското население въ югозападна Македония както и на силното влияние, което тогава е упражнявалъ върху младежъта свободниятъ животъ въ България и по свѣта, като живъ контрастъ на изпълнения съ панически страхъ робски животъ оттатъкъ турската граница. Последствията отъ тоя контрастъ, който е раздрусвалъ душите на младежите, не сѫ можели да бѫдатъ други освенъ беззаетенъ стремежъ къмъ освобождение на всѣка цена. Нищо не е можело вече да спре пътя на освободителното движение въпрѣки риска, всички жертви да отидатъ напразно.

Л. М.

I

Биографични данни. — Хр. Татарчевъ въ Цариградъ следъ свършване науките си. — Т. назначенъ училищенъ лъкаръ въ Солунъ. — Българитѣ въ Солунъ раздѣлени на две партии. — Тежки спомени отъ детинството на Т. за турски и арнаутски зулуми. — Угнетеното, робско състояние на народа силно влияе на Т., върналъ се надъханъ съ свободолюбиви идеи.

25 януари 1917.

Роденъ съмъ въ Ресенъ на 1869 г., 16 декемврий, отъ родители Никола Татарчевъ и Костадина. Баща ми е отъ Ресенъ, а майка ми отъ видно семейство отъ с. Янковецъ (Ресенско). Голѣмиятъ ми братъ се казва Михалъ. Баща ми се занимаваше съ банкерство и търговия, отъ частъ и съ земедѣлие, — имаше чифлици.

Първоначално образование получихъ въ Ресенъ на български. Сетне, въ 1882 год., заминахъ по сухо презъ Битоля-Прилепъ-Велесъ-София въ Пловдивъ и отъ тамъ въ Брацигово, гдето братъ ми Михалъ бѣше учитель въ петокласно училище. Тукъ постъпихъ въ III класъ за да се подготвя по-добре за гимназията. На следната година отидохъ въ Пловдивъ, гдето учителятъ Богдановъ ме подгатвяше по български и по математика за да постъпя въ IV класъ, което и стана въ 1883/4 уч. г. До 1887 г. следвахъ все тамъ—до включ. VI класъ. Бѣхъ председателъ на ученическото дружество. Имаше конфликтъ между учениците и учителския съветъ, който искаше да постави дружеството — сказките и библио-

теката — подъ учителски контролъ. Поради това „за непокорство“ не ме допуснаха на изпитъ и се съобщи на военните власти да ни взематъ за войници — мене, братучеда ми Божирадъ Татарчевъ и др. По тая причина напуснахме Пловдивъ и презъ Габрово отдохме въ Ловечъ при Андрея Башевъ, адвокатъ, за да се измъкнемъ отъ ръцетъ на властта. Баща ми бъше тогава въ Цариградъ. Той склони да продължа въ странство, но съ условия само по медицината. Искахъ да следвамъ по философия, подъ влияние на политическите доктрини, социализма. Тогавашната лектюра: Дарвинъ, Бокль, Шлосеръ и пр. влияеще въ тая посока. Повечко се занимавахъ съ четене на книги, руски, отколкото съ учебни предмети. Заедно съ Божирада, безъ паспорти, (съ чужди паспорти) заминахме по Дунава презъ Никополъ на Турну Северинъ, гдето заварихме нѣкои отъ емигрантите, между които бѣха и Св. Миларовъ и „Централниятъ“ Поповъ. Миларовъ ни указа съдействие. Заминахме за Цюрихъ и постигнахме въ медицинския факултетъ (съ 6-то класно образование). Въ Цюрихъ се учихъ три години и сетне все заедно съ Божирада — въ Берлинъ презъ 1890 год., гдето следъ две години въ 1892 презъ май издържахъ докторски изпитъ. Божирадъ издържа сѫщия изпитъ презъ юлий с. г. Отъ Берлинъ заминахме право за Цариградъ, гдето издържахме колоквиумъ. Съ съдействието на лѣкаря на султанъ Хамид, съ когото случайно се запознахме, бѣхме на селямътка, гдето се случи и Стамболовъ. Следъ триседмично стоеще издържахме въ университета при професори, повече гърци, сериозенъ колоквиумъ — издържахме на французки и на нѣмски почти по всички предмети съ изключение на естествените предмети. Изпитътъ трая на всѣкиго повече отъ 3 часа. Не остана предметъ, по който да не ни изпитваха. Ние бѣхме първите българи които държахме колоквиумъ.

Следът това отидохме въ Ресенъ на почивка. Това бъ презъ августъ 1892 год. Въ Ресенъ останахъ до сръдата на септемврий и бидохъ телографически извиканъ отъ Василъ Кънчевъ за училищенъ лъкаръ въ Солунъ, а Божирадъ — за училищенъ лъкаръ въ Скопье.

Въ Солунъ намърихъ българското общество раздѣлено на два лагера отъ предишнитѣ борби, които се бѣха водили на чело съ Величкова — противъ и за екзархията, главно противъ нейния стремежъ да централизира черковно-общинскитѣ работи въ свои рѣже.

АЗЪ още когато стжпихъ въ длъжностъ, вече бѣхъ изложенъ на агитацията отъ страна на Кънчева, тогава директоръ на гимназията, и на учителитѣ Дяковичъ, Гановъ, Тенчевъ Хр., Мирчевъ Димитъръ (той бѣше още неопредѣленъ), Андонъ Димитровъ. Още нѣмаше никакви загадки за революционна дейностъ. Азъ се предадохъ на своята работа въ училището на двата пансиона. Отдѣлихъ туберкулознитѣ, погрижихъ се да се подобрятъ помѣщението и храната при пълно съдействие на директора Кънчевъ. На 1893 год. презъ ваканцията се решихъ да обиколя една частъ отъ Македония, която не познавахъ, съ цель да изучава положението на страната и главно на българщината.

Дойдохъ въ Солунъ вече съ опредѣлени идеи относително задачитѣ, които се налагаха на интелигенцията.

Още въ Ресенъ, като дете, растѣхъ подъ чудния гнѣтъ, все подъ тероръ, съ трепетъ чакайки да се завърне живъ нѣкой отъ нашитѣ, когато отидѣше на лѣтъ. Тоя тероръ особено причиняваха албанцитѣ. Майка ми отъ уплахъ и поради изгубване на голѣма частъ на богатството се поболѣ и се помина. Албанци бѣха дошли откѫде Охридъ и заминавайки за Битоля бѣха навлѣзли въ Ресенъ. Писъкъ по по-виднитѣ кѫщи. Искаха да се установятъ на конаци. Това значеше, че ще

задигнатъ съ конетъ си всичко ценно отъ тия къщи па дори ще отвлѣкатъ и хора съ себе си въ Албания. Бѣха се спрѣли и предъ нашата къща. Главатарътъ съ байряка бѣше дошелъ предъ нашата къща. У дома уплахъ голѣмъ, защото е имало и пари у дома. Нашитѣ затвориха портата за да има време да прехвърлятъ въ съседнитѣ къщи паритѣ и други ценности. Албанцитѣ взеха да къртятъ портитѣ и най-сетне ги разкъртиха, влѣзоха и намѣриха вътре само баба ми, а всички други — майка, стрина ми и др. бѣха минали въ съседната турска къща. Съ нажежено желѣзо тѣ изтръгваха пари, съ главни огънь, съ бой. Щомъ влѣзатъ, искатъ мѫжетѣ да се явятъ. Понеже нѣмаше други, измѫчваха старата да повика мѫжетѣ. Съседътъ турчинъ се яви при тѣхъ, укротяваше ги като имъ каза, че мѫжетѣ не сѫ въ Ресенъ. Разбира се, гозби имъ се носѣха отъ съседнитѣ къщи — пилета, сладки. Това ставаше въ къщата, която сега притежава чично ми Андрей (баша на Божирадъ). Като не се яви никой отъ насъ, затвориха се въ къщи да таращуватъ. Бакъръ и всичко по скъпо натовариха на коне и изнесоха. Следъ 24 часа се оттеглиха и ние се върнахме въ къщи. Майка ми, щомъ се връща, право отива къмъ сандъците, гдето е имало нейни пари, забравени да ги вземе въ суматохата. Намира сандъка отворенъ, хваща се за коситѣ и съ силенъ викъ пада въ несвестъ. Дохожда следъ малко на себе си. Подиръ седъмъ дена лѣга на легло и въ продължение на три месеца (кашлица, бодежи, огънь) почива.

Сумата, задигната отъ албанцитѣ, не можахъ да узная; зная само, че бѣха много петолирки, златни пари и пр. Това бѣше въ 1877 г. презъ руско-турската война.

Тези ужаси се бъха отпечатали въ ума и въ сърдцето ми.

Когато пътувахъ за Пловдивъ, по пътя отъ Прилепъ нашитѣ кираджии, съ които тръбваше да пътувамъ отъ Прилепъ за насамъ, бидоха обрани отъ албанци та ги чакахме три дена. Щомъ минахме границата въ Кюстендилъ, видѣхме свободенъ животъ. Контрастътъ съ ужасния животъ оттатъкъ границата още повече порази детската ми душа. Като стигнахъ въ София, военната музика свирѣше въ градината, свободно хората нощемъ се движеха, въ гостилиниците свѣтъ и музики. Просто не можехъ да се начудя, да вървамъ на очитѣ си, че такъвъ свободенъ животъ е възможенъ. Свободниятъ животъ въ Брацигово, политическиятъ борби въ Пловдивъ, (съединисти·казионни и пр.), ученическиятъ бунтове, социалистическиятъ идеи, свободно проповѣдвани, съединението на Тракия съ България, което преживѣхъ въ Пловдивъ, — всичко туй влияеше да се образува у мене особенъ мирогледъ за свободата на човѣка и на народите. Като ученикъ презъ време на съединението взехъ участие като доброволецъ. На покрива на единъ вагонъ заедно съ множество други стигнахме до Търново Сейменъ, гдео стояхме 20 дена. Отъ тамъ мене и други по-млади ученици като мене върнаха въ Пловдивъ и ни причислиха къмъ новоформиращитѣ се части, а къмъ срѣдата на ноемврий въ голѣмъ студъ, когато и Марица бѣ замръзнала, нашата дружина потегли пешъ за къмъ Сливница. Когато стигнахме въ Пазарджикъ, тъкмо бѣ станало примерието. Следъ 10-тина дена се върнахме обратно въ Пловдивъ. Свалянето на Батембергъ ни завари въ Габровския манастиръ, гдео бѣхме се завърнали отъ една екскурзия на Бозлуджа. При тия обстоятелства презъ цѣлото време на ученичеството ми въ Пловдивъ все си мечта-

ехме за едно освобождение на Македония, но нищо опредълено нѣмаше по тоя въпросъ формирано въ главите ни. Записките на Захарий Стояновъ и цѣлата литература по въстанията и по освобождението на България се поглъщаха.

Съ такива впечатления заминахъ да се уча въ странство. Въ Швейцария идейте за свободенъ животъ, за правова държава се затвърдиха у мене, особено като видяхъ, какъ може една държава безъ войска, безъ жестока полиция мирно да преустановява при напливъ отъ най-разнородни елементи. Въ Германия пъкъ културата и обществената и държавна организация още по-внушително действуваха върху моя политически мирогледъ. Попаднахъ отъ тая европейска среда изново въ безправна Турция, естествено бѣ, че още отъ първия денъ се разочарувахъ. Мислехъ, че свободно ще мога да се движамъ, да действувамъ като лѣкаръ. Бѣхъ си взелъ много лѣкарски инструменти, книги, илюстровани списания. Митарствата на турската граница възкресиха у мене пакъ грозните стари впечатления отъ детинството ми.

Въ Солунъ постепенно се разочарувахъ поради яжбите между нашите интелигентни и граждани, които се коренеха въ лични интереси. Кондовци, Самарджиевци и др., които поддържаха екзархията, бѣха лично заинтересувани, борбата се водѣше повече за интереси, отколкото за принципи. Това впечатление угнетително действуваше на мене. Българското население, било градско, било това, що идваше отъ вънъ, произвеждаше тягостно впечатление съ простотата си и съ измъчения си видъ на страдалецъ. Животът му бѣше много беденъ безъ необходимите минимални условия за да се поддържа народното здраве. Отъ друга страна контрастът между положението на българина и положението

на турцитѣ, гърцитѣ и евреите още повече усилваše негодуването ми отъ тоя редъ на нѣщата. Това ме принуди да пожелая да излѣза да обиколя страната, за да изучава по-непосрѣдствено истинското състояние на народа ни въ Македония.

II

Обиколка по Македония. — Всѫду борба срещу централистичните стремежи на екзархията.—Първо упознаване на Т. съ Дамянъ Груевъ. Еднаквост на възгледите имъ относително нуждата да се работи за облекчение на народното тегло. — Въ среща на шестима думи на 23 октомврий 1893 год. се образува първата революционна група. Въ втора среща въ началото на 1904 год. по-определено се размѣнятъ мисли и се туря началото на вѫтрешната македонска революционна организация. Първиятъ уставъ на В. О. — Избира се първиятъ Централенъ комитетъ на организацията. — Първите, посветени отъ Груева членове на организацията.

Тръгнахъ за Гевгели (презъ лѣтото 1893 г.), гдето престояхъ два дена, оттамъ въ Дойранъ, седне въ Костурско, Струмица, Радовишъ, Щипъ, манастира Св. Пантелеймонъ, Кочани, Кратово, Куманово, Скопье, Велесъ и обратно въ Солунъ. Обиколката трая около три недѣли. Навсѣкжде бѣхъ почти разочаруванъ отъ малочислеността на интелигентни наши хора. Икономическото положение на по-виднитѣ бѣ сносно, но народната маса се указа бедна. Грѣцкото население още на пръвъ погледъ засѣняваше българщината, разбира се, въ центровете, гдето имаше гърци. Турската власт и турското население се отнасяха дѣрзостно и презрително къмъ нашите. Най-дребниятъ полицай бѣше всевластенъ.

Навсѣкжде по българските центрове изпъкваше сѫщата борба между общините и екзархията. Нѣ-

кои по-събудени съ горесть считаха тоя стремежъ на екзархията да посъга върху общините като пакостенъ. Екзархията се стремеше да замести всички общински училищни директори съ екзархийски. Селското население произвеждаше тягостно впечатление съ своята бедност и физическа немощь. При това ми падна въ очи големото раболепие и предъ последния турчинъ. Напр. въ Кочанско селянинътъ, като види турчинъ на среща си, спира се, вкаменява се предъ него подобно на ромънския селянинъ робъ предъ чокоина, което забележихъ въ Ромъния презъ 1895 г. при едно случайнъ ходене въ Ромъния по случай на женитбата си.

Следъ като се завърнахъ отъ обиколката си, не се мина много — кжде срѣдата на августъ — дохожда при мене въ кабинета ми Дамянъ Груевъ, току що бѣ дошелъ презъ лѣтото въ Солунъ като замѣстникъ на Никола Наумовъ, сетнешния редакторъ на в. „Право“, въ книжарницата на Семерджиевъ за коректоръ. До тогава не познавахъ Груева. Той бѣ дошелъ при мене за медицинска помощъ, — имаше екзема около лѣвото ухо. При тоя случай заговорихме върху моята клиентела, какви болни дохождатъ при мене, и минахме къмъ екзархийските работи, сетне върху общите работи. Указа се, че има много допирни точки въ нашите възгледи. Следъ една седмица Груевъ пакъ подъ претекстъ на своята екзема, която бѣше вече на оздравяване, дохожда при мене. Пакъ се заговори за обществени работи. Азъ бѣхъ по-категориченъ, а той напротивъ нарочно въздържанъ; виждаше се, че тай нѣщо, което се схващаше отъ думите му, но нѣмаше смѣлостъ да го каже открыто. Трѣбва да забележа, че още при първата се среща съ него забележихъ неговата особена хитра усмивка, съ която ме запитваше, имамъ ли много работа или не. Изобщо тая негова особена тактика, хитро-лукаво отдалечъ да пристъпя къмъ

цельта си, дори и когато нѣмаше нужда за това, както въ случая съ мене, ми направи дори недобро впечатление и съкашъ ме охлади, даже къмъ него. «При втората среща азъ му заявихъ, че моето решение да дойда въ Македония, когато нѣма нито единъ още лѣкаръ българинъ, говори достатъчно за моите идеи. Груевъ пакъ усмихнатъ, но очевидно доволенъ отъ мене, се прости, като ми стисна ржката и ме попита, кога пакъ да се видимъ. Не следъ много изново Груевъ мѣ посети и този пътъ вече по-прямо заговорихме за дейността, която ни предстои като на българи за да се подобри политическото състояниѥ на народа ни. Стана дума вече да се привлѣкатъ и други другари, като се сондиратъ по тия въпроси. Груевъ се натовари да стори това. На 23 октомврий 1893 год. става първата среща на тоя по-широкъ кржгъ хора въ стаята на книжарина Иванъ Хаджи Николовъ въ ул. Челеби-бакалъ. Присѫтствувахме азъ, Груевъ, Попъ Арсовъ, Хаджи Николовъ, Андонъ Димитровъ (учител въ гимназията по турски езикъ, чини ми се род. отъ с. Айватово), Христо Бостанджиевъ (отъ Гумендже, тогава учител въ първоначалното училище, сепне секретарь въ митрополията; той загина заедно съ архимандрита Евлогия въ 1913, хвърленъ отъ гърци въ морето). Само тѣзи шестима се бѣхме събрали. Тукъ вече се размѣниха мисли върху бѫдещата политическа работа, като всѣки единъ отъ насъ ще се старае да влияе върху други лица и да ги привлече за сѫщата идея, да се подготви една организирана обществена дейност. Групата се конституира на тѣзи начала като дружество, безъ писменъ протоколъ и безъ да се избератъ ржководители, сир. председатель и пр.

26 януарий 1917.

Въ тая среща не се установи никаква формалност — клетва или подобно нъщо, за да се смѣтатъ членовете лично бѣрзани да действуватъ за дѣлото. Раздѣлихме се обаче съ увѣреностъ, че ни предстои сериозна и тежка задача. Задължихме се взаимно да действуваме предъ наши познати и всѣки единъ отъ насъ гле-даше при сгоденъ моментъ да използува пребиванието на учители, еснафи, свещеници и търговци въ Солунъ, дошли отъ провинцията, и да агитира предъ тѣхъ за идеята. Така се мина до края на 1893 год. Въ началото на 1894 год. презъ празницитѣ пакъ казанитѣ шестима души се събрахме преди Богоявление въ стаята на Ан-донъ Димитровъ (срещу кѫщата сега на братя Дамянови, бившия български пансионъ), за да туrimъ вече началото на една революционна организация. Разисква се на дълго върху целта на тая организация и по-сетне се спрѣхме върху автономията на Македония съ пре-димство на българския елементъ. Не можехме да въз-приемемъ гледището „прямо присъединение на Македония съ България“, защото виждахме, че туй ще среќне голѣми мжчнотии поради противодействието на вели-ките сили и аспирациите на съседнитѣ малки държави и на Турция. Минаваше ни презъ ума, че една автономна Македония сетне би могла по-лесно да се съедини съ България, а въ краенъ случай, ако това не се постигне, че ще може да послужи за обединително звено на една федерация на балканските народи. Одринско, до кол-кото си припомнямъ, първоначално не влизаше въ нашата програма, и мисля, че по-сетне се замисли да се включи и тая областъ къмъ автономна Македония. Като се установихме върху целта на нашата организа-ция, въ сѫщата среща се заловихме да изработимъ устава на организаціята. Имахме на ржка единъ томъ

на „Записките“ на Захария Стояновъ и отъ тъхъ взехме за образецъ устава на „Българския революционенъ комитетъ.“ Натоварихме Попъ Арсова възъ основа на тоя уставъ да изработи проектъ за нашия уставъ. Въ същото заседание на дълго се разисква, какво да биде названието на революционната организация и на комитета. Тоя въпросъ ни огне доста време и най-сетне, до колкото помня, усвоихме да се наричатъ: „Македонска революционна организация“, а комитетътъ — „Централенъ македонски революционенъ комитетъ“, а съкратенъ „Ц. М. Р. К.“. Въ други срещи уставътъ окончателно се прие все отъ същия съставъ на шестимата. Тогава вече се конституира съгласно съ приетия уставъ първиятъ Централенъ комитетъ, като избраха мене за председателъ, а Дамяна Груева за секретарь и касиеръ. Следъ това вече се почна практическото организуване на революцията, което тръгна много бърже.

Въ Солунъ Дамянъ покръсти първите работници — съ клетва, разбира се, — учениците Славейко Стрезовъ (родомъ отъ Ресенско, убитъ сетне при Криволакъ въ 1915 год. като поручикъ); Хаджи Пановъ (родомъ отъ Прилепъ, сетне се учи въ Брюкселъ по инженерство, — умре сетне въ Солунъ отъ гръбначна болестъ); Алекси Тончевъ (отъ Велесъ, тогава работникъ при Саздо Ризовъ, сега въ София, парализиранъ); Алексо Часовниковъ (работникъ); Василъ Мончевъ (държеше Бошнякъ ханъ; у него слизаха всички работници на организацията, държеше и гостилница); Стефанъ Матлиевъ (отъ Охридъ, имаше работа съ митниците и се въвираше между турцитѣ) и Свещеникъ Попъ Стаматовъ (отъ с. Бугариево, тогава при църквата Св. Димитъръ въ Солунъ).

III

Първият революционен конгресъ на В. О. въ Ресенъ — Вжтрешенъ правилникъ на организацията. — Хр. Матовъ влиза членъ на В. О. — Михаилъ Сарафовъ идва за директоръ на Солунската гимназия. — Борбата между двете течения сръдъ учителите и гражданините се засилва. — Конфликтъ между Татарчевъ и М. {Сарафовъ}. — Поради интриги отъ противниците и положението на Т. като лъкаръ и общественъ деецъ става мъжко.

Презъ същата 1904 г. на 15 августъ стана освещаването на новопостроената българска църква въ Ресенъ отъ владиката Григорий и тамъ стана първият революционен конгресъ, где бъха дошли 12 до 15 души делегати отъ местните комитети. Тамъ бъхме азъ, Груевъ, Пере Тошевъ, Лозанчевъ, Георги Пешковъ, Александър Чакъровъ и др. Три дена подъ редъ въ нашата къща се продължиха заседанията. Делегатите дадоха отчетъ за състоянието на организацията. Тукъ се определиха поведението, което тръбаше да държимъ спрямо екзархията, общините и др. Реши се организацията да се стреми да прокара за учители въ всички училища, общински и екзархийски, по възможность свои хора. Също тъй се реши по същия начинъ да вземемъ общините и училищните настоятелства въ свои ръце. Всъкиму се наложи да работи за засилването на местните комитети, а тъй също и за снабдяването съ оръжие. Паричните средства на организацията бъха само отъ членските вносове.

Следъ конгреса Централният комитетъ усъти нужда да се изработи единъ вжтрешенъ правилникъ за ръководство на местните революционни комитети. На Хаджи Николова се възложи да съчини правилника, който до края на същата година биде приетъ отъ централния комитетъ, все въ същия съставъ на шестимата, въ окончателенъ видъ.

1894

Презъ септемврий ~~1904~~ година Хр. Матовъ, който бѣ свършилъ учебната си година като учителъ въ Съръ и заминаваше за Скопье, гдѣ бѣше назначенъ въ гимназията за директоръ, се спрѣ въ Солунъ. Тукъ за пръвъ пътъ Матовъ влѣзе въ сношение съ Груева, който му разказалъ за съществуването на В. О. и го покани да встѫпи и той въ организацията. Матовъ си далъ съгласието и бѣ покръстенъ отъ Груева въ присъствието на Хаджи Николовъ. Матовъ следъ това замина за Скопье, като му бѣ възложено да действува въ полза на организацията въ Скопския окръгъ. Тамъ вече имаше мѣстенъ революционенъ комитетъ на чело съ учителя Кандиларовъ. *1894*

Презъ ~~1904~~ год. дойде Михаилъ Сарафовъ за директоръ на мѣстото на Кънчева съ претенции да бѫде не само гимназияленъ директоръ, но единъ видъ губернаторъ на цѣла Македония. Почва се тогава вече борбата между наши съчувственици и онѣзи наши граждани, които държаха съ екзархията. Михаилъ Сарафовъ бѣше привърженикъ на екзархията и на нейните централизаторски стремежи. Вследствие на това се засили и гонението на учителите отъ противното на екзархията течение, особено на учителите македонци. Преди ние да влѣземъ въ истинска борба съ Сарафова и хората му, единъ денъ азъ и Христо Тенчевъ, който бѣше послушното орждие на Сарафова, а сега и на екзархията, ходихме въ с. Киречкъй на разходка. Азъ използувахъ всичкото време да го убеждавамъ въ нуждата и правотата на нашата революционна идея, като му внушавахъ да действува да склони и Сарафова, щото, ако положението му не позволява да влѣзе като членъ на В. О., то поне да бѫде толерантенъ спрямо настъ, като се задължаваме отъ своя страна да бѫдемъ лоялни, да щадимъ черковно-училищното дѣло, което и ние считатме за много

скъжпо за нашето дѣло. Тенчевъ нищо не отговори нито се тне заговори съ мене по тоя въпросъ. Напротивъ забележихъ, че следъ тоя ни разговоръ действията на Сарафова срещу насъ станаха по-предизвикателни. Нашите съмишленици, македонските учители, зле се третираха, обиждаха ги, настрояваха гражданинъ противъ насъ съ разни интриги. Сарафовъ даже отиде до тамъ, да ме обвинява въ неморалность, ужъ въ връзки съ учителки и пр., поради което азъ трѣбаше да прекъсна съ него всѣкакви връзки и съ пансиона. И до днесъ моите отношения съ Сарафова отъ тогава не сѫ се измѣнили. Вследствие на това противодействие нашето дѣло почна да срѣща спѣнки въ българското общество, особено у богатото съсловие, което мѣжно се подаваше да го влияятъ разни „коректори“ и „учителчета“, хора безъ видно обществено положение.

Това бѣ все презъ 1904 година. Ако не се лъжа, тогава азъ бѣхъ заминалъ за два дена, — бѣше зимно време — въ Воденъ, гдето гоненията и раздорите между дветѣ течения се бѣха изострили. Искахъ да проучамъ положението и сѫщевременно да се опитамъ да въздействувамъ въ наша полза върху ония, които бѣха настроени противъ екзархията, на чело на които бѣ видната, многозаслужила фамилия Занешеви. У тѣхъ гостувахъ два дена. Предъ тѣхъ покрай другото открито заговорихъ и за нашата организация. Разбира се, не ги подканихъ направо да станатъ наши съчувственици, но това се подразбираше. Се тне действително това семейство мина изцѣло въ услуга на организацията заедно съ множество граждани въ Воденъ и въ воденската околнност. Може да се каже, че Воденско стана по-подире образцовъ революционенъ районъ.

Въ Солунъ следъ това, подиръ борбата съ Сарафова и гражданинъ, моето положение става по-трудно.

Особено като не бяхъ жененъ, на всъкжде въ нашето по-добро общество имаше надпреварване да ме привлечатъ по-близко въ семейния си кръгъ. Но следъ речениетъ интриги положението ми като лъкаръ и общественъ деецъ ме заставяше да взема решение да се задомя, нѣщо което и стана следъ дълго обмисляне съ другаритъ си. Въ началото на 1895 г. азъ бяхъ се запозналъ съ семейството на бившия гръцки консулъ Логотети, и въ май месецъ 1895 се годихъ за дъщеря му София Логотети. Това обаче подигна цѣла буря въ гръцкото общество, а въ нашето пъкъ охлаждение къмъ мене поради интригите на нашиятъ идеини противници. Цѣлата кѫща на годеницата ми, гдето и азъ живѣехъ, биде нападната отъ гръцки тѣлпи съ намѣрение да я запалятъ. Благодарение на английския консулъ Блондъ, добъръ приятелъ на семейството и всесиленъ предъ турската власть, се издействува щото единъ кордонъ отъ войска да пази кѫщата въ продължение на три седмици. По негово настояване следъ това заминахме азъ и годеницата ми съ майка й за Виена съ цель да се венчаемъ тамъ въ руската черква. Следъ дълги опити това не ни се удаде поради разни черковни формалности и ние заминахме въ Ромъния при вуйчото на годеницата ми Форамга, който живѣеше тогава въ мушията си „Трендафилъ“ между Браила и Плоещъ. Останахме тамъ три седмици и после годеницата съ майка си замина за Атина, а азъ за Солунъ. Тукъ сепак презъ великитъ пости 1896 год. се венчахме у дома отъ българския свещеникъ Маджаровъ.

